

TÜRKİYE’DE SOL MİLLİYETÇİLİĞİ HARİTALANDIRMA GİRİŞİMİNDE İKONİK BİR DEVRİMCİ ÖRNEĞİ: BEHİCE SADIK BORAN¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 13, Sayı 25, 2022
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 27.07.2021

Yayına Kabul Tarihi: 24.11.2021

Turgay KAHVECİ
Doktora Öğrencisi
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Ankara, Türkiye
turgay_kahveci@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1781-8776

ÖZ | Milliyetçilik, Fransız Devrimi’nden bu yana evrenselleşmiş bir ideolojidir. Kimi yaklaşımlara göre yapay bir tasarım olan milliyetçilik, kimi yaklaşımlara göre ise kültürde kadim zamanlardan bu yana yer etmiş, tarih ile rabıtayı kuran insan topluluğunun ruhudur. Milliyetçilik, coğrafya, dil, din, etnisite, ortak anlam dünyası gibi pek çok ögenin dolayımından geçer. Tek bir tanımlayıcı kriter tespit etmek oldukça zordur. Tözsel bir belirlenimi olmaması, milliyetçiliğin içeriğini pek çok farklı öğeyle doldurabilmesine olanak tanır. Bu çalışmada milliyetçilik üzerine kuramsal yaklaşımlar literatürdeki sınıflandırmalara göre ilerlenerek aktarılmıştır. Ardından Türkiye’nin sol ideolojik hattındaki milliyetçilik tasarımının sosyalist yaklaşımlar arasındaki konumu irdelenmiştir. “Yön” ve “MDD” hareketi karşısında Behice Boran’ın akademik ve politik kariyeri ile teorik çalışmaları, sol hareketin kompozisyonu içerisindeki pozisyonu ve milli solculuk tartışmaları ekseninde kuramsal mücadelesi tartışılmıştır. Çalışmada yöntem bilimsel açıdan içerik analizi uygulanmış, kitap, makale, gazete, dergi arşivleri ve söyleşiler analitik bir çerçevede dahilinde yorumlanmıştır. Behice Boran’ın kendi eserleri, demeçleri, köşe yazıları ve ikincil kaynaklar sorunsal çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, sosyalist devrim, Behice Sadık Boran

JEL Kodları: D72, D70, Z18

Alan: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2022.024

Atıfta bulunmak için: Kahveci T. (2022). Türkiye’de sol milliyetçiliği haritalandırma girişiminde ikonik bir devrimci örneği: Behice Sadık Boran. *KAÜİBFD*, 13(25), 561-601.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

AN ICONIC REVOLUTIONARY EXAMPLE IN THE MAPPING ATTEMPT OF LEFT NATIONALISM IN TURKEY: BEHİCE SADIK BORAN

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 13, Issue 25, 2022
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 27.07.2021

Accepted Date: 24.11.2021

Turgay KAHVECİ
PhD Student
Ankara University
Faculty of Political Science,
Ankara, Turkey
turgay_kahveci@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1781-8776

ABSTRACT

Nationalism is a universalized ideology since the French Revolution. Nationalism, which is an artificial design according to some approaches, is the spirit of the human community that has been taken place in culture since ancient times and established a connection with history according to some approaches. It passes through the mediation of many factors such as geography, language, religion, ethnicity, and the world of common meaning. It is rather difficult to identify a single descriptive criterion. The fact that has no substantive determination allows nationalism to fill its content with many different factors. In this study, theoretical approaches on nationalism are transferred by moving forward according to the classifications in the literature. Then, the position of the nationalism design in Turkey's left ideological line among socialist approaches was examined. Behice Boran's academic and political career and theoretical studies against the "Yön" and "MDD" movement, her position in the composition of the left movement and her theoretical struggle in the axis of national leftism debates are discussed. In the study, content analysis was applied from methodologically, books, articles, newspapers, magazine archives and interviews were interpreted within an analytical framework. In the second part, Behice Boran's own works, statements, columns and secondary sources are examined within the framework of the problematic.

Keywords: Nationalism, socialist revolution, Behice Sadık Boran

JEL Codes: D72, D70, Z18

Scope: Political Science

Type: Review

1. GİRİŞ

Türkiye'nin cumhuriyet devrimi, kıta Avrupası ile benzer somut tarihsel koşulları paylaşmayan özgül siyasal/toplumsal formasyonun bakiyesi üzerine inşa olmuştur. Bu özgüllüğün Türkiye'ye dair kuramsal araştırmalarda ve ampirik incelemelerde sıklıkla temel belirleyici olarak alınan bir tür bilimsel entite olduğu söylenebilir. Kendisine özgülük ile genel geçer, "normatif" tasniflendirmelere dayalı analizler yapma eğiliminin arasında ise özgüllüğün ve "kendinden menkûl" toplumsal yapının sıklıkla kafa karışıklığı, hizip ve ayrışma yarattığı ifade edilebilir. Weberian ideal tipler yaratma ihtiyacı bir bağlamda bilimin de gerekliliğidir. Her şeyin mutlak olumsuzluğu, bir düzenlilik ve içsel tutarlılık barındırmayan, belirli bir örüntü içerisinde benzerlik taşımayan ve hiçbir şekilde kendisini tekrar etmeyen kaotik benzemezlik ve ayrışıklık, genel olarak bilim üretmeyi özel olarak da sosyal bilimler üzerine çalışmayı imkansız kılar. O halde tarih, sosyoloji, siyaset bilimi gibi pek çok sosyal bilim dalı içerisinde inceleme nesnesine dair süreçlerde ve olgularda belirli düzenlilikler olduğunu düşünerek ve bu düzenlilikleri keşfetme, onların ayrışma noktalarının somut bağlamlarını çözme ereği bu tür disiplinlerin temelinde yerleşir. Siyaset bilimi içerisinde de iktidarın algılanış tarzlarına dair tanımlamalardan ideolojilerin neliğine dair bütünlüklü açıklamalara kadar birçok kategorizasyon görülür. İdeolojiler de bu açıdan ortak belirleyenlerine, tarihsel olarak ne şekilde deneyimlendiklerine, insanlarda yarattıkları bilinç biçimlerine göre ayrımlar gösterirler. Eagleton'a göre insanların birbirlerini kimi zaman tanrı kimi zamansa böcek katına koymalarına olanak veren şey ideolojidir (1996, s. 14). Bu anlamda ideoloji kapsamında değerlendirilen milliyetçiliğin kuramsal açıdan birbirinden farklı kavramsallaştırmaları olduğu görülmektedir. Bu kavramsallaştırmalar da belirli ortaklıklar üzerinden sınıflandırılmıştır. Çalışma boyunca ilk olarak milliyetçilik teorilerinin genel bir panoraması serimlenecek ardından Behice Boran'ın fikir dünyasının gelişimi, dönüşüm noktaları ve kuramsal temelini attığı kendi Marksist kavrayışı boyunca Atatürkçülüğe ve cumhuriyet devrimine bakışı, onu konumlandığı nokta irdelenecektir. Böylece Atatürk milliyetçiliğinin Boran özelinde yer yer sol Kemalizm nüveleri barındıran, yer yer onu burjuva demokratik devrimi olarak işaretleyen formülasyonlar arasındaki salınım ortaya konulacaktır.

Çalışmanın yöntemi, derinlemesine literatür taramasına dayalı olarak milliyetçilik kuramlarının genel muhtevasıyla Behice Boran'ın kuramcı kimliği üzerinden sol milliyetçiliğin teorik pozisyonlarını ve Kemalizm ile rabitasını inceleyen içerik analizi olarak belirlenmiştir.

2. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Ulusçuluğun görece modern bir nosyon olduğu düşünülmektedir. Tarihinin çok eskilere, kadim medeniyetlere kadar dayanmaması noktasında ulusçuluğu Antikitede, Helen ve Roma² medeniyetlerinde, Ortaçağ politik sistemlerinde bugünkü içeriğiyle görmeyiz. İlber Ortaylı'nın tabiriyle "imparatorluklarda çağdaş ulusçuluk aranmaz" (Ortaylı, 2016, s. 12). O halde ulusçuluğun tarihsel oluşumunda modern çağa bakmak gerekli görülmektedir. Fransız Devrimi ise 18. yüzyıldan itibaren kapitalist üretim ilişkilerine yakından bağlı olarak insan yaşamının tarih sahnesine çıkmaya başlayacağı ve Foucault'nun "modernliğe girme eşiği" diye adlandırdığı sürecin başat tarihsel dönemecidir (Foucault, 2016, s. 17). Ulusçuluk da literatürün baskın gelen ortak düşüncesine göre bahsedilen tarihselliğe koşut olarak gelişim göstermiştir.

Ulusçuluğun tarihsel gelişiminin yanı sıra onun teorik olarak açıklanmasında da kimi gelişimler, farklılıklar görülmektedir. Ulusçuluğu bir fikir, bir duygu (dil ve ortak yaşam) ya da bir hareket olarak açıklayan ayrımlar mevcut olmakla birlikte din, dil, ırk gibi objektif öğeler ile kendine ilişkin farkındalıklar şeklindeki sübjektif ayrımlar, ulus kavramsallaştırmasındaki ihtilaflar olarak göze çarpar. Ulusu, kendini tanımlayan bir arkhe ya da kendisini tanımlayanlar tarafından tanımlanan belirlenmiş bir mefhum olarak gören yaklaşımlar da söz konusudur. Ne dereceye kadar endüstrileşmenin ürünüdür, "ancient regime" lerden sıyrılmış mıdır, yaratılmış bir mit ve modern fenomen midir soruları milliyetçilik kapsamında temel araştırma soruları olarak belirir.

Sözü geçen araştırma soruları etrafında biçimlenen literatür genel itibarıyla üçe ayrılır. Primordializm, diğer bir ifadeyle ilkçiler, ulusu çok doğal bir insani özellik olarak görmektedirler. Verili olan, özsel olarak var olan, kadim uluslardan itibaren mevcudiyetini koruyan bir ulus fikriyatı hakimdir. Bu açıdan modernite, ulusları; diğer bir ifadeyle milliyetçilik milletleri yaratmaz, ulus doğal bir töz olarak ele alınır. Uluslar, kendileri için en iyi olanın peşinde koşarken moderniteyi üretirler. Bu açıdan ilk kez Edward Shills tarafından kullanılan ilkçilik terimi doğrultusunda ve Shills'in çalışmalarına dayanarak ilkçi yaklaşımı benimseyenler, etnik toplulukların ve ulusların, tarihin doğal birer birimi, insan deneyimlerinin bütünleştirici unsurları olduğunu öne sürmektedirler (Smith, 2002, s. 34).

² Roma'da hiç şüphesiz belirli bir yurttaş düşüncesine rastlanmaktadır. Ancak çok geniş topraklara yayılmış Roma'da yurttaşlık sınıfsal mücadeleleri uzlaştırıcı, Roma dışındaki halklara kendi etnik, yerel, dini kimliklerini korumak kaydıyla sınırlı bir üst kimlik sunan bir formda göze çarpar. Bu durum bir anlamda devleti bir arada tutan stratejik bir vatandaşlık düzenlemesidir (Polat, 2010, s. 9-11).

İlkçi yaklaşımda sosyo biyolojik eğilim gösterenler, etnik bağların kökeninde genetik özellikler aramışlardır. Milletlerin temelinde geniş ölçekli süper aileler bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Kültüralistler olarak adlandırılan ilkçilerde ise etnik kökenin inancı öne çıkar. Milletle ilişkilendirilen din, dil, ortak geçmiş, toplumsal pratikler ilk olma niteliği taşımaktadır (Demir, 2017, s. 28). Milletleri oluşturan doğal ve verili öğeler bu şekilde serimlenir. Hutchinson'a göre kültürel milliyetçilik, esasen modernist hedeflerle fakat etnik duygulara hitap ederek dünya uygarlığının eşit bir ulusu olabilecek topluluk yaratma gayesini taşımaktadırlar (Çelik, 2019). Kültüralistler bir ulusun tarihsiz betimlenemez olduğunu, daha çok dil üzerinden kurulan ulus mefhumunun metafizik bir ihtiyaç, duygusal bir bağlanış olduğunu belirtmektedirler. Edward Schils ve Clifford Geertz, kültüralist eğilim gösteren düşünürlerdir.

Steven Grosby, ulusu doğum ve arazi referanslı bir topluluk olarak ele almaktadır. Doğum biyolojik bir hadise olarak, ulus da tarihsel olarak evrilmiş ve bir mekana (bölgeye) bağlı kültür içerisinde devinen öğeler şeklinde bir arada ele alınır. Bu bağlamda ulusla birlikte zamansallık, uzamsallık ve anı (kolektif hatırlama, hafıza ya da bellek) üç önemli kavram olarak yer bulur. Grosby'e göre zamansal derinlik mefhumu, ulusun nerede ve ne zaman doğduğuna ilişkin tespitleri gereksiz kılmaktadır. Önemli olan zamansal derinlik hususunun yerleşikliği ve içselleştirilmesidir, ona dair ontolojik bir kanıt sunmak, ampirik olarak tespit etmek ne gerekli ne de mümkündür. Ortak hafızanın işliyor oluşu, hikaye ve mitlerle aktarılan anılar topluluğu ve tüm bunlara en temelde inanılıyor oluşu ulusun gizemini açıklamaktadır. Bu noktada mekan, üzerinde yaşanılan, yaşanılmış ve yaşanılacak toprak parçası olarak onu diğer tüm uzamlardan ayıran anlam dünyasının zemini ve somutluğudur. Anlam dünyasının öğelerinden birini oluşturan değer biçilmiş ve özümsemiş uzam kavrayışına zaman ve kolektif bilinç³ de eşlik eder (Ichijo & Uzelac, 2005, s. 56-79). Bu açıdan bir mekan, ulusçuluk ekseninde tam anlamıyla bir somutlamayı gösterir. Bir mekana, yurt duygusunun tecessüm edeceği bir uzama gönderme var ise bu tür bir ulusçuluk "etnik ulusçuluk"tur. Herhangi bir mekan talebinin olmadığı düşünsel programa ise "etnik siyaset" adı verilmektedir. Bir anlamda toprak talebinin olmayışı, onu ulusçuluk bağlamından koparır.

Primordialistler duyguya öncelik vermektedirler. Bugünün uluslarını oluşturan unsurların çok uzun zamandan beri var olduklarını, ulus devlet formunun ise tarihsel süreçteki sosyo politik örgütlenme biçimine denk düştüğünü ifade etmektedirler. İlkçiler için ulusal kimlik değişmez bir tözselliği işaret eder. Ne toplumsal mühendislik dolayısıyla ya da kasıtlı

³ Kolektif bilinç aynı zamanda kurumlar, yasalar, dil ve gelenekler aracılığıyla oluşmaktadır (Ichijo ve Uzelac, 2005, s. 56-79).

manipülasyonlarla yaratılabilir ne de fayda sağlama güdüsüyle⁴ değiştirilebilir (Dawisha, 2002, s. 4).

İlkçiler arasında Donald L. Horowitz, milletin etnisite olmadan açıklamayacağını ileri sürmektedir. Onun sosyo-psikolojik yaklaşımında etnik üyelik, diğer gruplara nazaran kendi grubunun akrabalık bağı ve grup onuruna bağlıdır (Demir, 2017, s. 24). Bir diğer ilkçi teorisyen Walker Connor akrabalık bağı üzerinde durarak ulusu, atalarla bir soy bağı temelinde sadakati sağlayarak hükmeden en geniş topluluk olarak tanımlar. Üstelik bahsedilen en geniş topluluk, bir ailenin en gelişkin formudur. Connor, ulusun modern bir mefhum olduğunu yadsımaz. Ne var ki modernleşmenin doğrudan etnik çatışmalara yol açacağını, kendi kaderini tayin ilkesinin, her türlü “yabancı” adledilen yönetimin, ulusun heterojen öğelerinde yalnızca kendi kaderini tayin ilkesi üzerinden çetrefilleşmiş sorunlar yaratmasıyla etnik çatışmacı hareketlere meşruluk kazandıracağını ve ulusun tahribine yol açacağını belirtir (Aydın, 1993, s. 71-72). Grosby ise doğum faktörüne dikkati çeker. Aynı yerde doğmuş olmak ve doğumdan kaynaklanan bağlar, ortak ata kültürü ya da ırksal soydaşlık etkisinden daha ağır basmaktadır. Kişi kaçınılmaz biçimde herhangi bir yerde ve “birilerine” doğmaktadır. Nerede doğduğumuz ve nasıl bir toplumsal ilişkiler, yaşam koşulları, dil ve kültür öğeleri, inanç sistemleri ağı içerisinde doğduğumuz temel belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Onun ulus kavramsallaştırmasında Descartes’ın Kartezyen felsefesi bağlamında rasyonalizmin akılsal öznesi yalnızca bir ideal tip olarak konumlandırılmaktadır. İnsanın duygularıyla hareket eden bir canlı olduğu varsayıldığında ulusçuluğun özü de ilkçiler için bu açıda irdelenmektedir.

Modernist yaklaşım ele alınacak olursa, ilkçilerle keskin bir zıtlık barındıran yeni bir paradigmanın oluşturulduğu görülür. Milliyetçiliğin modernist paradigması, tarımsal safhadan endüstriyel aşamaya geçmiş, akışkan bir toplum üzerinden kurgulanmaktadır. Merkezi bir bürokrasinin ve yasal/rasyonel bir otorite mekanizmasının hakim olduğu, kitle kültürüne dayalı türdeşleşmenin, ortaklaşmış bir dilsel ağın, modüler birey tipinin ve toplumsal hareketliliğin çok yüksek olduğu bir toplumsal formasyon üzerine kurulu uslamamalar yürüten modernist yaklaşımda uluslar, tüm bu değişim örüntülerinin bir ürünü olarak savlanır (Özkırımlı, 2008, s. 102-202).

Modernistlere göre ortaçağın arkaik düzeni içerisinde kast yapıları toplumsal entegrasyonu sağlayamamaktaydı. Dikey hareketliliğin yok denecek kadar az, kent kır ayrımının çok yoğun, şehirleşmenin çok az olduğu feodal sistem dahilinde eğitim ve dil gibi içsel tutunumu mümkün kılan toplumsal

⁴ Burada doğrudan ulus inşasının pragmatik beklentileri kastedilmektedir.

harçların genelleşmesi söz konusu değildi. Ne üretim ilişkilerinin gereksinimi ne de ona tekabül eden hukuksal ve politik mekanizmalar akışkan, entegre ve bütüncül idi. Kişiler arası etkileşim ve toplumsal mobilizasyon yoğun bir rezonansa yol açmayacak kadar esneklikten yoksundu. Bu katılık, “katı olan her şeyin buharlaştığı”⁵ üretici kudretle uyumlu siyasal, hukuksal, dilsel, ideolojik ve eğitsel düzeylerde dönüşüme gereksinim duyuyordu. Bu düzeyler arasında politik düzey, ulus devlet formunda harmoniye eklemelendi. Sınırları belirlenmiş ulus devlet, merkezi bir hükümet, rasyonelleşmiş bürokratik aygıt, yargı gücü, mahkemeler ve cezalandırma sistemi ile idari kuvvet, polis ve ordu gücü gibi modern devlet enstrümanlarının yetkeleri içerisinde güvenli ve serbest bir sermaye akışı ve üretim sürecini mümkün kıldı. Yine de ulus devlet, yalnızca sermayenin güvenlik huzursuzluğunu giderici merkezi bir hükümete ve bağımsız yargıya dayalı mülkiyet güvencesinin koruyucusu yekpare güç merci olarak tanımlanamaz. O, aynı zamanda feodal siyasal sistemin gevşek tuttuğu toplumsal bağları sıkılaştıran, ortak bir kültürü ve kolektif bilinci üreten mobilize edici politik bir formdur. Benedict Anderson, basım yayımın ulusal bağı devindirici etkisini “print-capitalism” adlandırmasıyla açıklamaktadır (Anderson, 2006, s. 34). Anderson, tarihsel verilerle analiz ettiği basılı eser sayısındaki artışın hem kapitalist ilişkilerde hem de ulusal gelişim bağlamında önemli olduğunu düşünmektedir. Basılı eserlerin, okuyan herkesin anlayabileceği ortak bir dille, ortak bir kültür dünyasına sunulması ise git gide sınırları belirleyerek ulusların oluşumunun temel yapıtaşlarını hazırlamıştır. Anderson, oluşmakta olan bu ulusun sınırları belirli ve hayal edilmiş olduğunu belirtir. Sınırlıdır çünkü hiçbir ulus evrensellik düzeyinde sınırsızlıkla kendisini türdeş hissedemez, aidiyet duygusu daima verili sınırların kurulması ve yeniden üretilmesi esasına dayanır. Öte yandan hayal edilmiştir çünkü ulusu oluşturan tüm yurttaşların birbirlerini görebilmeleri ve tanıyabilmeleri mümkün değildir. O halde ulus, hiçbir zaman bütün üyeleriyle ilişkilerin geliştirileceği bir imkan barındırmaz. Onu ulus yapan kurucu unsur, hayal edilmiş bir cemaat⁶ olması, kendi sonlu yaşamını sonsuza kadar yaşayacak zamanda âtiye yolculuk eden bir aşkınlıkla beslemesidir (Anderson, 2006).

Eric Hobsbawn, milleti anlamlandırırken sosyal inşa süreçlerine çok daha fazla alaka gösterir. Hobsbawn açısından ulus, belirli davranış pratiklerini içselleştirmeyi kolaylaştıran kimi gelenekleri icat eder ya da bağlamını değiştirerek yeniden üretir ve canlandırır. Ulus, fiktif bir tasarımdır ancak somut pratiklerle, temayüller, davranış kalıpları yoluyla kendisini somutlar. Kitabın bir

⁵ Manifesto için bkz. Marx, K. & Friedrich, E. (2011). *Komünist Manifesto*. Sol Yayınları: Ankara.

⁶ Hayali cemaat, ontolojik düzeye gönderme yapmaz. Metafizik bir yokluk değil, varoluşa bir anlam katan kurgusalılık söz konusudur. Temel vurgu onun hayali olması değil, hayal edilmiş olmasıdır.

bölümünde Hobsbawn, “Okul kitapları yazmaya teşvik edilmeleriyle Hintliler, çoğu zaman Hindistan'ın geçmişi hakkında Avrupalı fikirleri de ödünç alarak Avrupalı tarzda tarih yazmaya koyuldular.” der (Hobsbawn, 2006, s. 214). Ulus, yakın tarih içerisinde doğmuş ve modern teritoryal devletle ilişkilendirildiği kadarıyla toplumsal birim haline gelmiştir. Bu durumda millet, milliyetçiliğe göre “a posteriori” olarak kabul edilir (Altunoğlu, 2010, s. 2). Yani milleti tasarlayan, yaratan, belleği canlandıran yoksa icat eden milliyetçiliğin ta kendisidir.

Öte yandan Hobsbawn, diğer modernistlerden farklı olarak ön milliyetçilikler adını verdiği bir düzey tespit etmektedir. Milliyetçilik nosyonunu tarihsel argümanlarla tartıştığı “Milletler ve Milliyetçilik” adlı eserinde, milliyetçilik kurgusunun kendisi dolayısıyla harekete geçebildiğini düşündüğü iki ön-milli bağ türü tespit eder. İlki, insanların yaşamlarını sürdürdükleri gerçek mekanları tanımlayan çizgileri aşan yerellik üstü (supra-local) popüler kimlik biçimleridir. İtalya’da Napoli halkını her türlü felakete karşı dinsel açıdan coğrafi sınırlara aşkın kolektif bir kimliğe bağlayan Bakire Meryem inancından bahsetmektedir. İkincil olarak devlet ve kurumlar içerisinde daha aktif bulunan seçkinlerin, genişletilebilecek ve genelleştirilebilecek sözcük dağarcıkları ve politik bağları vardır. Bir anlamda bu tür elitler, linguistik kabiliyetleri ve politik bağlantıları sayesinde ön-milli bağları tetikler ve harekete geçirirler (Hobsbawn, 2010, s. 65). Ulusun doğuşunda böyle bir etkileşim önem arz etmektedir.

Ernest Gellner ise ulusun ortaya çıkışında endüstrileşme ve kapitalizmin kendini inşa süreçleriyle bağlantısına daha çok ağırlık verir. Ulusu yoğunlukla işlevsel olarak görürken modern inşacı paradigmanın en araçsal yorumlarından birini ortaya koymaktadır. Kapitalizm yerleşikleşirken sosyo-ekonomik düzeyde ortak iletişim birimlerine ihtiyaç duymak zorunda kalmıştır. Bir fabrika bandında işbölümü ve üretim sürecinin doğru işleyebilmesi için aynı dilin ve kültürel formasyonun benimsenmiş olması gerekmektedir. Ulus-devlet yurttaşının etkin olabilmesi bahsedilen iletişim biriminin kapsayıcılığına bağlıdır. Nitekim eğitimin türdeşleşmesi ve standartlaşması, sınıf hareketliliği, akışkan toplum, ortak dilde eğitim formasyonu gibi pek çok öge, Gellner’in ulusçuluğun inşası kavramsallaştırmasının ana hatlarını çizmektedir (Özkırımlı, 2008, s. 161). Modern insan ne krala, ne bir dine sadakat göstermemektedir. Onun yegâne sadakat duygusu kültür üzerinde yoğunlaşır. Toplayacak olursak Gellner, en genel tanımıyla ulusçuluğu siyasal ve ulusal birimlerin çakışmasını öngören “siyasal ilke” olarak tanımlamaktadır (Gellner, 1992, s. 74, 19). Tüm bu açılardan Gellner için ulusun tarihini keşfetmek boş bir çabadır, milletlerin göbek deliği yoktur. Uluslar, belirli işlevlere sahip adaptasyonlardır.

Bu noktaya kadar ulusçuluk hissetme haline dayalı bir duygu, bizi onlardan ayıran bir kimlik, çeşitli manâlar barındıran özgül bir anlam sisteminin

koşulladığı ideoloji, aksiyonelliğe dönük toplumsal bir hareket ve tarihsel bir süreç olarak farklı niteliklerle tanımlanabilir görünmektedir. Primordialistlerden farklı olarak modernistlerin ulusu bir yan ürün olarak ve bilhassa sermaye için kitlesel bağlılık sağlayabilecek tek kimlik olarak kavradıklarını hatırlamak gerekmektedir.

Üçüncü bir yaklaşım ilkçileri reddederken modernistleri ise yetersiz bularak şerhler koyan Etno-sembolcü⁷ yaklaşımdır. Anthony D. Smith, John Armstrong gibi isimler ilkçilerle etno-sembolcüler arasında bir sentez oluşturmaya çalışmışlardır (Özkırmılı, 2008, s. 203). Bu senteze göre milletler gelişim süreci daha uzun bir zaman diliminde incelenmelidirler. Günümüzün modern milletleri geçmişin etnik topluluklarının devamıdır. Modern milletle geçmişin etnik toplulukları arasındaki en bariz ayırım gelişkinlik seviyesinde olabilir. Türsel bir fark olmadığı gibi günümüzün toplumları geçmişin etnik oluşumlarının yılanmış modernize biçimleridir. Geçmişin tüm bakiyesini bağırlarında taşırlar. Mitler, semboller, gelenekler ve görenekler bugünün milliyetçiliğinin anlam dünyasının dayanaklarıdır. Etno-sembolcüler, modernist yaklaşımı tamamen reddetmezler. Endüstri devriminin ulusçuluğu etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirtmekle birlikte, yalnızca sanayileşmeye işlevsel bir şablon olarak algılanan millet mefhumunu yetersiz bir açıklama olarak değerlendirmektedirler. Daha uzun tarihsel bağlantılar kurarak, geniş perspektiften ata kültürü ile modern ulusun karşılıklı dirsek temasını irdelemek gerekmektedir. Bu sentez girişimine karşılık modernist gelenek, etno-sembolcü yaklaşımı özcülükle eleştirerek ilkçiler kategorisine dahil etmiştir. Etno-sembolcülerin temel gayesi modernistlerin, entelejansiya tarafından tarihe davet edilen halkların bu daveti neden kabul ettiklerine dair yeterli açıklamalar getirememeleri sebebiyle daha tutarlı ve açıklayıcı bir argümantasyon geliştirmektir. Böylece mitlerin, sembollerin, kolektif anıların gücünü kavramak, halkta karşılık bulan geniş desteğin sebebini büyük oranda açığa çıkarmak gibi fırsatlar sunan bir yaklaşım olduğu söylenebilir (Özkırmılı, 2008, s. 204-205).

Bahsedilen sentez işlevinin kristalize hali Smith'te görülebilmektedir. Smith'e göre:

“Milliyetçi eğitim-entellektüellerin hedefleri akademik değil toplumsal ve siyasiydi; halkı saflaştırmayı ve etkin hale getirmeyi amaçlamaktaydılar. Bunu yapmak için topluluğun şanlı geçmişine dair parlak yeniden canlandırmalar

⁷ Bu yaklaşım içerisinde yalnızca Anthony D. Smith'e değinilecektir. Çalışmanın sınırlılıkları ve temasının milliyetçilik kuramlarının bütüncül değerlendirilmesi olmadığı için bu tercih uygun görülmüştür. Tüm bu arka plan, Yön-Devrim çizgisi ve MDD hareketi ile karşılaştırmalı şekilde Behice Boran üzerinden yürütülecek Türkiye solu tartışmalarında Atatürkçü milliyetçilik referansları için kuramsal bir işlev görmektedir.

yaratmak gibi etnik geçmişten kaynaklanan törel numunelere ihtiyaç vardır.” (Smith, 1994, s. 109).

Smith'in vurguladığı üzere “parlak yeniden canlandırmaların”, “törel numunelere” ihtiyacı vardı. Smith'te ilkçilerle modernistler arasında bir tür köprü kurma çabasının izleri sürülebilir. Smith, modernistlere yaklaştığı noktalarda ise hem milletin hem de sermayenin dünya hegemonyasına yükselme dönemlerinin birbirine koşut ilerlediğini ifade etmektedir. Milli kimliğin temel özelliklerini sıralarken beş kriter ortaya koyar. Tarihi bir toprak, ülke veya yurt, ortak mitler ve tarihsel bir bellek, ortak kitlesel kamu kültürü, tüm topluluk için geçerli ortak yasal görevler ve haklar, tüm topluluk fertlerinin üzerinde hareket ettiği ortak bir ekonomi bu beş kriteri oluşturmaktadır (Smith, 1994, s. 254, 31-32).

Bütün bu yaklaşımlarla birlikte milliyetçi teorik gelişim içerisinde etnik ve sivil milliyetçilik ayrımına da değinmek gerekmektedir. Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse etnik milliyetçilik doğulu, sivil milliyetçilik batılı olarak işaretlenmiştir. Irk, etnisite, dil gibi öğeler, doğumla kazanılmış özellikler, türdeş ve homojen bir topluluk, etnik saflık, organik millet kavrayışına dayalı etnik milliyetçiliği oluşturmaktadır. Etnik milliyetçilikte özsel bir arınmış kimlik tasarımı söz konusudur. Yüceltilmiş, şereflendirilmiş kendinden menkûl bir etnik kalkış noktası gözlenir. Etnik milliyetçilikte millet devlete önsel olarak var olduğu kabul edilen ve her bireyi aşan kolektif varlık olarak kabul edilir. Etnik milliyetçiler, etnik kimliğin unsurlarına ağırlık verseler de sivil milliyetçiliğin önermelerini de kabul ederler (Alakel, 2011, s. 8). Bu kategorizasyon dahilinde Alman vatandaşlığı “volk” terimiyle halk kavramında organik, merkezi ve ayrıştırıcı yer tutmaktadır. Kültürel, dilsel ve kökensel bir milliyetçilik söz konusudur.

Etnik milliyetçiliğin yanı sıra sivil milliyetçilik Batılı olarak tasvir edilen, hukuksal bir vatandaşlık bağının etkin olduğu, siyasal katılıma dayalı konsensüs kültürünün temel alındığı, etnik kimlikler etrafında değil; ortak idealler etrafında biçimlenen milliyetçilik formu olarak öne çıkar. Özgürlük ve demokrasi sınırları içerisinde çok kültürlü bir değerler sistemi ile etnik değil, sivil ve uzlaşmacı, kapsayıcı bir birlikteliği, aynı zamanda ortak kültürel saiklerle bir araya gelmiş milletin sivil gururunu vurgulayan bir sınıflandırmadır. Özellikle Fransız Devrimi sonrası Batı'da gerçekleşen milliyetçilik türü, Renan tarafından da sivil milliyetçilik olarak tanımlanır. Renan, ulusun oldukça yeni bir kavram olarak toplumsal yaşama dahil olduğunu, ne ırktan ne dinden çıkarılamayacağını, dilin de kendi başına etkin bir fail olmadığını belirtmektedir. Renan için dil birleşmeye davet etse de zorlamaz. ABD, İngiltere, Latin Amerika ve İspanya aynı dili konuşsalar da tek bir ulusu meydana getirmezler. Çıkar birliği de tek başına ulusların yaratılmasında baskın bir etki göstermez. Coğrafi ve sınırlı bir bölgenin,

özellikle sınırlandırılmışlık üzerinden ulus mefhumuna etkisi yadsınamaz. Ne var ki bu etken de yeterli bir açıklama sağlamamaktadır. Ulus, tarihin karışıklıklarının mahsulü olarak doğmuş ruhani bir ilkedir. O, bir hissiyattır. Hissiyatın bir ayağı geçmişte bir ayağı bugündür. Zengin hatıralar mirası, bu mirası devralarak bakiyeyi geleceğe dönük geliştirme hedefi, şimdide ortak karar alma iradesi ve birlikte yaşama arzusudur (Renan, 2016, s. 41-60).

Hans Kohn'un, yaptığı Doğulu-organik milliyetçilik analizinin karşısında yer verdiği sivil milliyetçilik türü, Batılı-isteğe bağlı⁸ milliyetçiliktir (aktaran Selçuk, 2012, s. 121). Bu bağlamda "isteğe bağlılık" mühim bir detay olarak göze çarpar. Sivil milliyetçilik, somut ifadesini klasik liberal milliyetçilik olarak tanımlanan tarihsel paralellikte bulur. Vatandaşlık bağına dayalı haklar ve ödevler silsilesi sivil milliyetçiliğin rıza göstermeye dayalı anlaşma boyutunu gösterir. Yurttaş, haklara sahip olmayı ve ödevlerle sorumlu tutulmayı kabul etmiştir. Dolayısıyla sivil milliyetçiliğin kapsamına dil, ortak köken ve tarih girmemektedir. (Selçuk, 2012, s. 121). Söz konusu olan anlaşmaya dayalı olarak hak ve vazife esasıyla oluşturulmuş yurttaşlıktır. Sivil milliyetçilik de bu bağlam üzerinde bir düşünce geliştirir.

Bu noktaya kadar serimlenmiş milliyetçilik teorileri ve adı geçen isimler yalnızca çok sınırlı bir anlatı olabilir. Milliyetçilik teorileri sürekli gelişen ve kümülatif bir ilerleme sunan dinamik bir çalışma konusudur. İlkçiler, modernistler, etno-sembolistler çeşitli biçimlerde milliyetçilik argümanları sunarken etnik ve sivil milliyetçilik sınıflandırmaları hem coğrafik hem nitelik olarak başka türlü bir milliyetçilik içeriği sunmaktadırlar.⁹

Milliyetçilik tartışmalarının kuramsal serüveninin genel değerlendirmesini kapatırken Kemalist milliyetçiliğe dair bir tartışmanın çalışma sınırlılıklarını aşacağını belirtmek gerekli görülmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu zihin dünyasının, elitlerin kültürel sermayeleriyle şekillenmiş ulusçuluğunun modernist bir paradigmaya oturması mümkündür. Ne var ki konjonktürel değişimlerde milliyetçiliğin kavranışı "sivil" tonlar dışında etnik ve özsel bir milliyetçiliğin püriten biçimlerine doğru da eğilim gösterir. Füsun Üstel'in tarihsel analizleri bu bağlamda önemli görünmektedir. Kemalist

⁸ Bu noktada Will Kymlicka'nın eleştirilerine göz atmak gerekiyor. Kymlicka, sivil milliyetçiliğin de kültürel bir yönü olduğuna dair bir eleştiri sunuyor. Politik ilkelere aidiyet tek başına yeterli değildir. ABD örneği, yurttaş kimliğinde sivil milliyetçiliğin tek başına yeterli olmadığını göstergesidir. ABD tarihini bilmeksizin yurttaş olabilmek imkan dahilinde değildir. Bir göçmen ülkesi olan ABD'de sivil milliyetçilik hakim olsa da kültürel öze de sahip bir bileşim söz konusudur. Alvin J. Schmidt ise ABD'nin çok kültürlü olmadığını, alt kültürleri tek bir ortak kültürde masseden bir yekpare kültüre sahip olduğunu belirtmektedir (Schmidt, 1997).

⁹ Çalışmaya dahil edilmemiş Tom Nairn'in dengesiz kalkınma teorisi, Michael Hetcher'in iç sömürgecilik teorisi gibi pek çok farklı teori de söz konusudur (Demir, 2017, s. 30-31).

rejimin 1925'e kadar ki milliyetçilik tonu sivil ve kapsayıcı bir nitelik gösterirken bu tarihte gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı ve ardından yürürlüğe konulan Takrir-i Sükûn Kanunu ile milliyetçiliğin kavranış ve uygulanış farkı da yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamıştır. Özellikle 1930 sonrasında Türk Tarih Tezleri ve Güneş Dil Teorileri ile yoğunluğu artırılabilecek bir tür "öze dönüş" milliyetçiliğinin ağır bastığı görülebilir. Bu değişim, İttihat ve Terakki Cemiyeti hakimiyetindeki Osmanlı İkinci Meşrutiyeti dahil olmak üzere 19. yüzyılın son safhalarının imparatorluğu bir arada tutmaya çalışan Osmanlılık gibi akımlarının kapayıcı bir üst kimlik arayışındaki sivil tonunu da hatırlatmaktadır. 1912'de Balkan Savaşları'nın patlak vermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun maneviyatında özel bir yer teşkil etmiş olan Makedonya'nın kaybı ile kapsayıcı ve bir anlamda sivil olarak adlandırılabilir milliyetçi tonun yavaş yavaş etnik bir tona doğru meyil ettiği benzer biçimde görülebilir. Esasen Cumhuriyetin kurulma sürecinin ardından, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" ibaresi ile karşılanan millet tanımını, liberal sözleşmecilik ulus anlayışı doğrultusunda bir tanım sunarken, genel olarak ellili yıllara kadar süren resmi yurttaş profilinde kültürel bir aidiyet duygusu baskın gelmektedir. Nitekim bu döneme kadar ağırlık gösteren yurttaşlık tasnifi sivil değil, militan yurttaşlıktır. Cumhuriyetin 1940'ların sonuna değin siyasal liberalizme kapalı oluşu, katılımı imkansız kılmıştır. 1950'lerden başlayarak 1980'lere kadar açılan dönem ise kültürel yurttaşlığın siyasal yurttaşlığa dönüştüğü, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımın giderek keskinleştiği ve milliyetçilik motifinin kamusal alandaki yükümlülük ve haklar ekseninde ele alındığı bir dönem olmuştur. 1980 sonrasında ise Üstel'in "Vatandaşlık Bilgileri" adlı ortaokul kitap incelemelerinde izine rastladığı "makbul yurttaş" tanımının ve etnisite, dil, din ekseninde tekrar modüle edilen kültürel milliyetçilik formunun diriltildiği (geri getirildiği) görülebilmektedir (Üstel, 2002, s. 275-283).

Türkiye solunun da etnik ve sivil konseptler arasında seyreden milliyetçi gerilime göre etkilenmeler gösterdiği söylenebilir. Özellikle Atatürkçü milliyetçiliğin Sol Kemalizm bağlamında Türkiye solunda dayanak noktası ola gelmişliği şüphe götürmez. Bu bağıntı kimi zaman somut tarihsel ve toplumsal koşulların Marksist teori çerçevesinde kendi özgüllükleriyle konum almalarını sağlar. Behice Boran da Türkiye solu denildiğinde hem kişisel yaşamı, fikri mücadeleleri ve politik geçmişi; hem de dönemini etkileyen titiz kuramsal çalışmalarıyla ilk akla gelen isimlerden biridir.

3. BEHİCE BORAN'IN AKADEMİK HAYATI, POLİTİK KARIYERİ VE TÜRKİYE SOLUNDA KONUMLANIŞI

Behice Boran'ın 1932-1984 yılları aralığındaki mektuplarının derlemesinden oluşan eserin ilk cildinin "Sunuş" bölümünde Raşit Kaya, Victor Hugo'dan şu alıntıyı paylaşmaktadır: "öldükten sonra yaşamak istiyorsanız ya okunmaya değer şeyler yazın ya da yazılmaya değer şeyler yaşayın". Kaya'ya göre Boran, her ikisini birden gerçekleştirmiş bir tarihsel kişiliktir (Kaya, 2013, s. VII). Boran, 1 Mayıs 1326'da (miladi takvime göre 14 Mayıs 1910'da) Bursa'da doğmuştur. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni birincilikle bitiren Boran'ın genç ve toplumsal meselelere duyarlı bir yurtsever olduğu görülmektedir (Şanlı, 2020, s. 25). İmparatorlukla Cumhuriyet arasındaki sancılı dönemde çocukluğunu geçirmiş olan Boran, Cumhuriyet'in kendisini konsolide ettiği 1931 yılında öğretmen olmak gayesiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne pedagoji eğitimi alabilmek için kaydolmuştur. Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil gibi naif cumhuriyetin parlak entelektüel zihinleriyle birlikte öğrenim görürken Manisa Orta Mektebi'nde İngilizce muallimliğini ifa etmeye başlamıştır (Atılğan, 2007a, s. 33-34). Boran, esasen kendisinin bu yönde hiçbir girişimi olmamasına rağmen kolej hocasının ismini Michigan Üniversitesi'ne vermesiyle hocaların dikkatini çekerek burs teklifiyle ABD'ye davet edilmiştir. Boran bu teklif üzerine 1934 yılında dört sene sürdüreceği sosyoloji doktora programına başlamış bulunur. Bu süreçte uzun süre bilimsel bir tatmin yaşamadığını deneyimleyecek, sosyolojinin bir bilim olmadığını hissedecektir. Marksizmle tanışması ve yönelişi ise onda bütün bir hayatını ve kendi toprağını etkileyecek bir dönüşüm uğraşı olarak yer edecektir. İlhan Tekeli, Boran'ın Marksizme yönelişindeki başat etkenin yalnızca gördüğü öğrenimden duyduğu tatminsizlik ve o sırada tesadüfen gelişen bir eğilim olmadığını, 1929 Buhranı'nın o tarihte halen süren etkilerinin ve kapitalizmin yoğun sefaletinin somut yansımalarını öznel deneyimleriyle tatbik edişinin de bu dönüşümde etkin olduğunu belirtmektedir (2011, s. 4-5).

Boran, doktora tezinde Detroit'teki otomobil fabrikalarında araştırma yapmaya yönelmiştir. Tezinin amacı Amerikan sosyolojisinde yaygın kabul gören "her çocuğun devlet başkanı olabilirliliği" savını çürütme gayretidir. Sınıf, meslek ve statü arasında geçişkenliğin var olduğu düşüncesinin savunulduğu Amerikan sosyolojisi geleneğine karşın geçişsizliğin ampirik bir analizini hedeflemiştir. Bu sırada fabrikada hızlı bir sendikal hareket baş gösterince geniş bir örgütlenme dalgası ortaya çıkmış ve otomobil fabrikası da kapanmıştır. Boran aynı konuyu bu kez farklı bir malzeme ile işlemiştir (Atılğan, 2007a, s. 39-40). Böylece Boran, ABD'nin "düşey hareketliliğe" açık olduğunu savunan tezleri çürütmeye çalışan doktora tezini 1938'de tamamlayarak Türkiye'ye ilk kadın sosyolog olarak dönüş yapmıştır (Tekeli, 2011, s. 5).

Boran 1938 yılında Türkiye'ye dönüşünün ardından sosyalist mücadelenin ancak partileşme fikri ile gerçekleşebileceğinin düşünce dünyasına kazındığından ancak bu yönde herhangi bir adım atmadığından, zaten tek parti yıllarının da partileşme adımı olanaksız bir siyasal atmosfer oluşturduğundan söz etmektedir. İkinci TİP' e kadar kendisi, Boran'ın kendi ifadeleriyle "parti kurucusu değil ama partili" olmuştur (Mumcu, 1993, s. 27).

Boran yurda döndüğünde Atatürk'ün isteğiyle 11 Mart 1935'te kurulan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde sosyoloji doçenti olarak görev almıştır. İlk mücadelesini de bu noktada vermiştir. Mumcu'ya verdiği röportajda dönemin Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu'nun Hitler Almanya'sı yanlılığı sebebiyle akademik kadro hususunda kendisine olumsuz yaklaşım gösterdiğini belirtir. Amerikan üniversiteleri yerine Alman üniversitelerinden alınan eğitimin İkinci Dünya Savaşı'na giden tarihsel dönemeçteki baskın eğilim olduğunu, kendisinin de bu bağlamda yurda döner dönmez yürütmek zorunda kaldığı ilk mücadelesinin akademideki bu eğilimle kişisel olarak savaşılmış olmak olduğunu dillendirmektedir (Mumcu, 1993, s. 30).

Boran'ın akademideki ilk dönemi 1939-1944 arasını kapsamaktadır. Savaş yıllarının ırkçı, şoven konjonktüründe, Türkiye'de pek çok ırkçı dergiye Nazi Almanya'sı tarafından finans desteği sağlandığı yıllarda sol düşünce ve akımların hakim olduğu dergilerde yazacak, üye olduğu TKP'ye yönelik büyük bir operasyonla akademideki konumuna dönük saldırılara göğüs gerecektir. Bu mücadele, sosyal bilim üretme süreçlerini de içerisinde barındıran bir praksisin ortaya konuşunu andırmaktadır. Gerçekten de Boran, kürsüde, sahada ve dergilerde hem sosyalist devrimci mücadelenin hem sosyolojik bilimsel teorilerin peşinde bütüncül bir savaşım vermiştir (Atılğan, 2007a, s. 43-56). Bu nedenle onun hayat hikayesinde akademik kariyeri ile politik kariyeri birbirinden ayrılmaz.

Nitekim, bütüncül mücadelenin dergiler düzeyinde görünürlüğü, Boran'ın genel yayın yönetmenliğini yaptığı¹⁰ Yurt ve Dünya Dergisi'nin 1 Ocak 1941 yılında yayın hayatına başlaması ile olmuştur. Maddi olarak çok zor şartlarda yayınlanan Yurt ve Dünya Dergisi, devlet memurlarının siyaset yapmalarının yasak olması sebebiyle doğrudan politik değil ancak keskin biçimde antifaşist bir çizgide seyretmiştir. 1943'te Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu Adımlar Dergisi'ni yayınlama başlamışlardır. Boran, yıllar sonra Adımlar Dergisi'nin ideolojik çizgisinin daha net olduğunu belirtecektir (Tekeli, 2011, s. 19) Genel itibarıyla her iki derginin de sol bir perspektiften

---

¹⁰ 1942'den sonra yayın yönetmeni Adnan Cemgil olmuştur (Tekeli, 2011, s. 18).

Cumhuriyet'in modernleşme paradigmasına dayalı devrimlerinin savunusu ve geliştirilmesi üzerinde ortak bir kanıya sahip olduğu söylenebilir.

Yurt ve Dünya Dergisi ile Adımlar Dergisi, dönemin ırkçı saldırılarının ve manipülatif ideolojik taarruzlarının neticesinde Hasan Ali Yücel'in "efendice, arkadaşı" talebi doğrultusunda 1944 yılında kapatılmıştır (aktaran Atılğan, 2007a, s. 50). 1944 Mart'ında her iki derginin de kapatılmasının yanı sıra, bir komünist tevkifatının da gerçekleştirilmeye başlandığı görülür. Boran'ın, 1945 yılında TKP ile ilişkilendirilecek ilk faaliyetinin "İlerici Demokratlar Gençliği" adlı uluslararası hareketin bir uzantısına aktif katılımı olduğu söylenebilir (Tekeli, 2011, s. 27). Gerçekten de Boran'ın, Amerika'dan döndükten sonra yayın hayatına başlamasına yol açtığı Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinin TKP çizgisindeki faaliyetler olduğu düşünülemez. Kendisi, TKP'nin illegal bir örgüt olması sebebiyle üyeliğini bizzatı açıklamasa da Mumcu ile yaptığı söyleşide "Şefik Hüsnü'nün partisini tuttum" ifadesini kullanmaktadır (Mumcu, 1993, s. 28).

Sürecin nihayetinde, üç "tehlikeli solcu" adıyla işaretlenmiş öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırılması yasal bir dayanağa yaslanmadığı için oldukça problemlilerle ilerlemiştir. Tüm gelgitleri, itirazlarıyla, hukuksallığın yürütülmediği uzaklaştırma sürecindeki siyasal baskıların neticesinde Boran 1939'da başladığı DTCF'deki akademik hayatını dokuz yıl sonra 12 Temmuz 1948'de nihayete erdirmek zorunda kalmıştır. Esasen Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes üniversite tarafından tasfiye çabalarından ve soruşturmalardan Danıştay ve Yargıtay kararları ile suçsuz bulunmuş ve görevlerine iade edilmişlerse de CHP Hükümeti'nin baskıları neticesinde 5 Temmuz 1948'de TBMM'de görüşülen tasarı sonucu öğretim üyelikleri kaldırılmıştır (Atılğan, 2007a: 107-108).

Bu noktadan sonra Boran'ın 1960'a kadarki yaşamı, akademik ya da siyasal alanlardan hiçbirinde uğraş vermediği, geçimini sürdürmekle ve suskunlukla geçen bir dönem olacaktır (Şanlı, 2020, s. 25-26). Yine de bu suskunluğun gelecekteki politik yaşamı için bir nekahet dönemi olduğu görülebilir.

Demokrat Parti'nin katı tutumunun otoriter despotizmi süresince değil sosyalist hareketi canlı tutmak, tek bir muhalif tavır alışı bile uygun ortam bırakılmayan bir kısıtlayıcılığın etkileri görülmektedir. Boran'ın bu yıllarda çeviri faaliyetleriyle geçimini sağlama çabaları, Tahkikat Komisyonlarının kurulduğu bir dönemin ruhu içerisinde anlaşılır bir durgunluğu ve yaşam kaygısını gözler önüne serer.

1950'li yıllarda Boran'ın hayat hikâyesine damgasını vuran temel hadise Kore Savaşı ve Demokrat Parti'nin TBMM kararı olmadan Kore'ye asker

göndermesi olmuştur. Esasen İkinci Dünya Savaşı bitiminden sonra Soğuk Savaş yılları Sovyetler Birliği'nin bir dünya barışı hareketine adım attığı yıllardı. Sözü geçen harekete paralel olarak doğrudan TKP'nin bir uzantısı olmasa da onun tarafından desteklenen Türk Barışseverler Cemiyeti, Behice Boran başkanlığında kurulmuştur. Cemiyet üyeleri, Kore'ye asker gönderilmesini protesto eden bildiri dağıtınca 15 ay hapis cezasına¹¹ çarptırılmıştır (Tekeli, 2011, s. 38-39). 1 Haziran 1953'te cezasını tamamlayan Boran, bu süreçte öğretim üyeliğinden ve devlet memuriyetinden ihraç edilmiştir. Açık maaşı da tamamiyle kesilmiştir (Atılğan, 2007a, s. 160).

27 Mayıs 1960 İhtilâli, Boran için ümit yeşerten bir hadise olmuştur. Bu ümit ortamı Boran'ın 27 Mayıs 1960'tan bir ay sonra 28 Haziran 1960'ta "Milli Birlik Komitesi Başkanlığı Yüksek Katına" ibaresiyle başlayan mektubunda görülebilmektedir. Boran, ihtilâlin, memleketin demokratik gelişmesini arzulayan bütün yurtsever aydınlar da olduğu gibi kendisinde de doğurduğu büyük sevinci belirtirken, memleketin "maceraperest politikacıların sürüklemekte olduğu korkunç girdaptan, köküne kadar bozulmuş bir idareden" kurtarıldığını ifade etmektedir. Özellikle Menderes iktidarının "her mahallede birkaç milyon" şîarının, Cumhuriyet devriminin silmeye çalıştığı feodal örüntülerin, toprak ağalarının en gözde toplumsal ve siyasal failer haline gelmeleriyle tekrar hortlatılmasında etkili olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda Boran, solcu partilerin özellikle kara listeye alınmaması hususunda özel bir talepte de bulunmuştur. Mektubunda, "solculuk ve komünistlik bir suçlama vasıtası olarak kullanıldıkça ne siyasi hayatın, ne de fikir ve san'at hayatının serbestçe gelişmesi imkansızdır. Bu itham Demokles'in kılıcı gibi başlar üzerinde sallanır durur." der (Boran, 2013, s. 144-146, 147).¹²

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü siyasal atmosferin politik örgütlenme umutlarını artırdığı bir dönemin açılmasıyla Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran parti kurma arayışına başlamışken 13 Şubat 1961'de bir grup sendikacı Türkiye İşçi Partisi'ni kurmuş, partinin ise işçi sınıfının değil, doğrudan işçilerin partisi olmasını istedikleri için sosyalist aydınlarla özellikle de sicili bilinen Boran ve çevresindekilerle birlikte hareket etmemişlerdir. Aynı süreçte 20 Aralık 1961'de bir bildiriyle çıkan Yön Dergisi'nin de yayın hayatına başladığı görülmektedir. Sol eğilimli entelektüel tabakanın imzalarının

¹¹ Hapis cezası esasen DP'nin antidemokratik bulduğu ve iktidara gelirken kaldırılacağını vadettiği 161. madde aracılığıyla karara bağlanmıştır. Kaldırılması bir yana 161. madde, DP iktidarı için işlevsel bir infaz kanun metni haline gelmiştir.

¹² Tuba Akekmekçi ve Tuğba Yıldırım'ın editörlüğünü yaptığı, Behice Boran'ın 1932-1986 yılları arasındaki mektuplarından oluşan "Behice Boran'ın Mektupları" serisinin ikinci cildinden faydalanılmıştır.

bulunduğu bildiride Aybar ve Boran'ın imzaları yoktur. Bu esnada TİP kurucuları partiye başkan arayışı sürecinde Mehmet Ali Aybar'ı başkanlığa uygun görmüşlerdir ve 9 Şubat 1962'de bir basın toplantısıyla Aybar, TİP Genel Başkanlığı'na getirilmiştir. Boran'ın bu süreçte parti üyeliği yoktur. Boran, Yön Hareketi'nin TİP'e yönelik eleştirilerine karşılık teorik bir mücadele de sergileyerek bu kez TİP içerisinde kendisine temkinli yaklaşan sendikacı direncin mukavemetini de kırmıştır.¹³(Tekeli, 2011, s. 30).

Böylesi bir özgürlük ortamında kuramsal yaklaşımların hizipleştiği bir dönem açılmış olmaktadır. 1965'te parlamentoya giren TİP içerisinde tartışmalar ve ülke sathında ivmesi artarak ilerleyen sol hareket 1968 dönemecinde zirve yapıp 1971 Muhtırası ile ağır yara alacaktır. Bu dönemde yaşanan üç önemli gerilim ise şu şekilde sıralanabilir. İlk olarak parti içinde baş gösteren Aybar yönetimine karşı yoğunlaşan Boran-Aren kliğinin (Emek Grubu) verdiği parti çapındaki mücadele, ikincisi sol siyasal hatta MDD tezlerine yönelik verilen teorik mücadele ve üçüncü olarak Alparslan Türkeş öncülüğündeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) yetiştirdiği paramiliter milliyetçi dalgalanmanın faşizan sokak hareketlerine karşılık verilen bütüncül sol-sosyalist mücadeledir. Aybar ile mücadelesinde Boran, Aybar'ın "güleryüzlü sosyalizm" ini, kitlelere seslenerek parti örgütünü ve sınıfsal tabiiyetlerini unutan, "baş güreşen parti" anlayışıyla ideolojik programda savrulma yaşayan politikalar üretmekle suçlamaktadır. Üstelik MDD eğiliminin kabaran tepkiselliğine karşı da TİP' in bütünlüğünü ve dinamizmini korumaya çalışmaktadır. Denebilir ki o dönemde, 1968 Hareketi'nin küresel ve ulusal boyuttaki dinamizmine, üniversite işgalleri ve fabrika eylemlerinden Amerikan 6. Filo'suna karşı gösterilen devrimci tutuma, bu süreçte milliyetçi sağ ile yaşanan gerilime kadar, TİP' in istikrarsızlaşmaya başlamış parti örgüt(süz)lüğünün çok da yakalayamadığı bir pratik, hayata geçmekteydi. MDD, bentleri aşarak yükselen bu dinamizmi daha çok üstlenmekte yine de bütünüyle ona yön verememekteydi. Boran, bu istikrarsızlığı 1969 Temmuz'unda Emek Dergisi'nde "Azıtan Sağ Karşısında Dağınık Sol" başlığıyla yazmıştır (Boran, 1969, s. 2). Nihayet TİP' in Dördüncü Büyük Kongresi'nde Behice Boran'ın başını çektiği klik genel başkanlığı gelmiş, Aybar istifası¹⁴ ile yalnızca parti içi mücadele değil, uzun bir yoldaşlık da sona ermiştir (Atılın, 2007a, s. 195-202).

¹³ Behice Boran'ın 1950 sonrası TKP ile ilişkisinin kesildiğini hatırlatmakta fayda var.

¹⁴ Boran ile Aybar'ın yol ayrımında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali ayrılığın görüngüsü olmakla beraber, sürecin çok daha çetrefilli ve gerek politik, gerek teorik pozisyonlar eksenindeki bir kopuş anı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Ayrılık noktalarının genel itibarıyla altyapı-üstyapı tartışmasında, sınıf bilinci ve parti kuramı ekseninde, bürokrasinin

1968 Hareketi'nin ele avuca sığmaz dinamizminin son uğrağında, kuramsal tartışmalarda yoğunlaşmış kitle hareketi üzerindeki hegemonyayı tam anlamıyla tesis edememiş Türkiye Solu süratle 12 Mart'a sürüklenmiştir. 12 Mart Muhtırası, Boran'ın 1948'te sona eren akademik kariyerinin ardından politik kariyerini de kesintiye uğratacaktır.

12 Mart Muhtırası, sola dair tüm kazanılmış hakları büyük ölçüde budayan, 27 Mayıs özgürlükçü anayasasına düzenlemeler getiren yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemden sonra Türkiye'de Bülent Ecevit liderliğindeki "Ortanın Solu" programına dayanan sosyal demokrasiler revaçta olacak, TİP ise beklediği kitle tabanına oturamayacaktır. Boran, muhtıranın hemen ardından 27 Mayıs törenlerine katılmak için davetiye aldığı gün 26 Mayıs'ta tutuklanmıştır (Mumcu, 1993, s. 74). TİP ise 20 Temmuz 1971'de kapatılırken sosyalist bir sınıf esasına dayandığı için değil, parti programında Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşadığını savunduğu için kapatılmıştır (Atılğan, 2007a, s. 213). Yalnızca bu örnek dahi dönemin ruhunu yeterince yansıtmaktadır. Böylece milliyetçiliğin kültürel, etnik biçimini olağanüstü rejimin kurucu öznesi olarak ordu üstlenirken, sivil ve ilerici biçimini sol perspektiften benimseyen toplumsal kesimler ise sol-sosyalist bileşimi oluşturmuşlardır.

TCK 141, 142 den yargılanan ve "Kürtçülük yapmak"¹⁵ ile suçlanan Boran, debdebeli bir yargılama sürecinin ardından 15 yıl cezaya çarptırılmış ve önce Mamak Cezaevi'ne gönderilmiş, ardından Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'na tahliye edilmiştir. Belirli bir süre de Sakarya Cezaevi'nde kaldıktan sonra 14 Temmuz 1974'te Af Kanunu'ndan yararlanarak tahliye edilir. Bu tarihten sonra ikinci TİP dönemi 1975'te başlayacak fakat Boran ummadığı bir ivme kaybedişle solun lider partisi değil en düşük oy alan sönük bir parti konumuna gerileyecektir. Ancak 1975, Boran'ın en etkili kuramsal çalışmalarından biri ve Sosyalist Devrim Tezi'nin tam olarak teşekkül ettiği TİP Programı'nın da ortaya çıkmasına vesile olmuştur (TİP, 1975). Kuramsal açıdan yoğun bir program olsa da TİP, özellikle 1977 Taksim 1 Mayıs'ı gibi önemli toplumsal hadiselerde meydana değil toplantı salonlarında partinin düşüş trendini sorgulayarak geçirilecek birkaç yılın ardından tekrar bir askeri darbe ile kapatılacak, bu kez 12 Mart 1971'in budadığı sol haklar ve güvenceler silsilesi 12 Eylül ile kökünden kazınacak; sermaye birikimi ve kapitalist çarkların hareketi için uygun ortam tam olarak sağlanacaktır. Nitekim Boran ise hayatının geri kalanını yurt dışında sürgünde geçirecek ve TİP ile TKP'nin birleşmesi için

konumlandırılması düzeyinde ve Türkiye'ye özgü sosyalizm noktasındaki bakış açısı farklılığında yaşandığı belirtilmelidir (Atılğan, 2007a, s. 400-433).

¹⁵ Yalnızca bu tür bir suçlama üzerinden dahi, dönemin koşulları çerçevesinde Boran'ın eşit yurttaşlık zemininde, sivil ve özgürlükçü bir milliyetçiliği benimsediği görülebilir.

mücadele edecektir. Esasen bu birleşme, onun yıllarca emek verdiği Sosyalist Devrim Tezi'nden kısmi feragatleri de içermekteydi. Nihayetinde 7 Ekim 1987'de Brüksel'deki bir basın toplantısı ile TİP ve TKP birleşmiştir (Atılğan, 2007a, s. 210-260). Birleşme zorunludur zira 12 Eylül rejimi tarafından TİP de tıpkı TKP gibi illegal olarak tanımlanmıştır. Onun tabiriyle “sosyalist düşüncenin kökü kazanmak isteniyordu” (Mumcu, 1993, s. 56). Behice Boran, bu birleşme vasıtasıyla sosyalizm mücadelesinde son görevini de gerçekleştirdikten sonra 10 Ekim 1987'de 77 yaşında sürgünde yaşama gözlerini kapamıştır.

3.1. Sol Milliyetçilik Kapsamında Yön-MDD Hareketi

27 Mayıs sonrası sol hareketlerin Kemalizm ile rabtası naif ve ikirciklidir (Karsan, 2007, s. 47). Aynı zamanda sosyalist solun milliyetçilik ile kurduğu ilişkinin zeminini de inşâcı/modernist milliyetçi paradigmaya denk düşen Kemalist devrim oluşturmaktadır. 1960'ların Türkiye'sinde millilik mefhumu ile sol geleneğin irtibatında Yön-Devrim çizgisi ve Milli Demokratik Devrim (MDD) hattı bilhassa öne çıkmaktadır. Kuşkusuz Yön çevresinde sol ile milliyetçiliğin bağlantısını Kemalizm dolayımından geçiren en belirgin figürlerden ilki Şevket Süreyya Aydemir'dir. 1930'lar boyunca Kadro¹⁶ hareketinin de önderlerinden biri olan Aydemir, Türkiye'de sosyalizmin temel ilkelerini şu şekilde açıklamaktadır: “1) Antiemperyalizm: İstiklâlcilik, 2) Antikapitalizm: Milli ve halkçı ekonomi, 3) Karma ekonomiyi reddetmeyen fakat parazit bir istismarcılığı reddeden ileri bir devletçilik, 4) Halk için halkla beraber halkçılık. Faydanın halk yararına kullanılışı, yeni sosyal adalet, 5) Mustafa Kemal'in anladığı manada bir vatan anlamı. Saldırganlığa ve istilâcılığa karşı çıkış, 6) Mustafa Kemal'in anladığı manada bir millet anlamı. Dil, Tarih ve Kültür işlerinde bilimsel milliyetçilik, 7) Devlette, rejimde, dış politikada milli olmak vasfı, 8) Demokratik düzende Sosyal Devlet anlamının işlenmesi ve organlarının yaratılması, 9) Milli hayatın bütün kollarını içine alan bir plancılık, 10) Emegün ve hizmetin korunması ve teşkilâtlandırılması. Güçlü ve bağımsız sendikacılık, 11) Din ve devlet işlerinin kesin olarak ayrılması, lâiklik” (Yön, 1963, s. 8).

Sol milliyetçiliğin tam teşekküllü görünümü yalnız Şevket Süreyya Aydemir'de değil, 27 Mayıs sonrası tüm Yön aydınlarında hakimdir. Genel itibariyle Türk solu, birey ve toplum arasındaki ilişkileri yeni bir sosyal düzen

¹⁶ Aziz Nesin Yön ve Kadro arasında şöyle bir ayırım yapar: “Kadrocularla Yön ve Devrim'cilerin bizce en büyük ayrımı şudur: Kadrocular, Marksizmi yaratmak istedikleri Kemalist teoriye bir araç olarak kullanmak istemişlerdi. Oysa bugünkü Sol Kemalistler, Kemalizmi, Marksizme bir araç, hiç değilse sosyalizmin ilk aşaması için bir araç olarak kullanmak istiyorlar.” (Nesin, s. 1970). Fakat Atılğan tam tersini, Yön-Devrim çevresinin Marksizmi Kemalizme bir araç olarak kullandıklarını düşünmektedir (2007b, s. 630).

içerisinde harmonize etme ve bir toplumsal sorumluluk duygusu üretebilmek amacıyla 1960 darbesinden sonra gelişmiş görünmektedir (Karpaz, 1966, s. 186). Bu tarihsel bağlam içerisinde ilkin Yön-Devrim çizgisinin sosyalist milliyetçiliği, yayın hayatına başladığı 20 Aralık 1961 tarihinden itibaren sosyalizm lafzını ilk sayılarda kullanmasa da sosyalist projeyi Kemalist bir tertibat içerisinde haritalandırmaya çalışan bir girişimdir. Savaş Açikkaya'nın belirttiği üzere solun Türk devrimini alımlayışı üzerinde Kemalizm bağlantısı istikrarlı biçimde işlenmiştir. Yön Dergisi çevresi, özellikle Doğan Avcıoğlu, sosyalist mi yoksa Kemalist mi olduğu belirginleştirilemeyen girift bir aydın örneği olarak derginin önde gelen ismidir. Avcıoğlu, Mihri Belli'nin perspektifinden Kemalist, CHP'nin merkez solu teşkil eden "Ortanın Solu" programına dahi öfke duyan Turhan Feyzioğlu'nun perspektifinden ise sosyalist olarak görülebilir (Açikkaya, 2009, s. 55). Kemalizm'in ve sosyalizmin Yön çevresinde birer almaşık olarak algılandığı bu vesileyle görülebilmektir. Atılğan'ın aktardığına göre de Avcıoğlu'nun o dönemlerde çalıştığı Devrim Gazetesi'nin yazı işleri müdürü olan Uluç Gürkan, Deniz Gezmiş'in Avcıoğlu'nu bir Sol Kemalist olarak örnek aldıklarını belirttiğini aktarmaktadır (2008, s. 55).

Avcıoğlu, Kemalist tezin, "bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak" (1996, s. 1224) olduğunu belirtirken, Türk devriminin antiemperyalist karakteri üzerinden bağımsızlık tematiğini milliyetçi retoriğe tahvil ederek sol ile Kemalizm arasındaki bağlantı hatlarını da kurar. Bu noktada Batı ile kurulacak ilişkinin muhtevası bilhassa belirleyicidir. Atatürk açısından Batılılaşma yahut "garba teveccüh etmek", "muasırlaşmak" ile eşanlı düşünülürken Yön çizgisi, Batıyı sömürge ve kapitalist düzenin hükümlerine öznese olarak kodlar. Söz konusu açmaza dair çözüm girişimi ise Yön çevresinin bir diğer aydını olan İlhan Selçuk'tan gelmiştir:

"(...) Bir ve biricik olan medeniyet'e erişmek, yani modernleşmek yolu, Batı karşısında bağımsız düşünce ve eyleme kavuşabilme yoludur. O yolun da metotları da artık ışığa kavuşmuştur, ve bellidir. Öyleyse ilk adım bugün Türkiye'de Batının lideri sayılan Amerikaya karşı bağımsızlaşmak ve Amerikanlaşmak akımına karşı durmaktır" (Yön, 1966, s. 3). Böylece muasırlaşmak, Batı karşısında sömürü ilişkisinden kurtularak bağımsızlaşmak olarak işaretlenirken aynı dolaysız eşitlik sosyalizm ile de kurulur. Nitekim, muasırlaşmak=bağımsızlaşmak=sosyalizm tertibatı, devamlı birbirine referans veren kapalı devre bir bütün olarak nihayetinde Kemalizm ve Türk devriminin amaçları ve mahiyeti olarak sunulur. 27 Mayıs ile açılan on yılda Batı'ya karşı bağımsızlık ile sosyalizm ayrılmaz iki bileşendir ve Kemalist devrimin çağdaş uygarlık seviyesi diye koyduğu hedef sosyalizmin kendisidir (Açikkaya, 2009, s. 60).

Yön çizgisi açısından Kemalizm esasen, antiemperyalist niteliğiyle ve kurtuluş mücadelesi ile sosyalizmin kurucu unsurlarını içermiştir fakat değişen koşullara göre şekil alan emperyalizmin yurt içindeki komprador işbirlikçileri tarafından ihanete uğrayarak devrimin mirası, yarı-sömürgeye çevrilmiştir. Bu bağlamda Yön dergisi “İkinci Kurtuluş Savaşı” ifadesini sıklıkla kullanır (Yön, 1964, s. 3). Ayrıca “İkinci Kurtuluş Savaşı” diskuru, tamamlan[a]mamış devrime referans göstermesi açısından da önemlidir. Bu noktada eleştirel iki boyut ortaya çıkar. İlki antiemperyalist bir bağımsızlık mücadelesini yürüten Türk devrimini takiben giderek ülkeyi tekrar yarı bağımlı hale sokan işbirlikçi/komprador yapılarına yönelik iken ikinci eleştiri noktası, devrimin yerleştirmeye çalıştığı üretim ilişkileri modeline yönelmektedir. Erken cumhuriyet döneminde 1923 İzmir İktisat Kongresi ile yerleştirilmeye çalışılan özel teşebbüs, devrimin inşa edeceği ekonomik yapının emekten yana değil hâkim sınıflardan yana filizlenmesine sebep olmuş, böylece devrimin yarı yola kadar gelmişken yanlış yola sapmasına sebep olmuştur. Atılğan’ın tabiriyle ise yarım kalan devrimin tamamlanma çaresi, “Marksizm aşısı yapılmış Kemalizm” olarak tanımlanmaktadır (2007b, s. 626-629).

Öte yandan çağdaş uygarlığa erişmenin Batı karşısında tam bağımsızlıkla bir sayılması ve sosyalizme raptedilmesindeki millilik mefhumu, sosyal sınıfların “yokluğu tezi” ve Türk devriminin sınıfsal muhtevası üzerinden yapılan analizlerle de yeniden üretilir. Yön¹⁷ aydınları Türkiye’deki sınıf ilişkilerini çözümlerken Türkiye’de Batılı anlamda burjuvazinin bulunmadığını, dolayısıyla Batılı anlamda bir işçi sınıfından da söz edilemeyeceğini belirtmektedirler. Nitekim sosyalist devrimci dönüşümün yörüngesi de böylelikle sınıf kategorisinden millet mücadelesine doğru kayar (Atılğan, 2007b, s. 458). Dolayısıyla sosyal sınıfların kök salmadığı bir toplumsal formasyonda komprador/işbirlikçi çıkar yapılarının eline geçerek yarı sömürge bağımlı bir ülke konumuna getirilen Türkiye açısından devrimci özne, modernleşme geleneğini üstlenmiş ve öteden beri ilerici bağlamda devindirici unsur olmuş asker-aydın zümre olacaktır. Bu zümre, sosyalizme geçiş yolunda kapitalist olmayan bir rota

¹⁷ Sınıf tartışmasının da Yön içerisinde çatallandığı belirtilmelidir. Şevket Süreyya Aydemir ve Cahit Tanyol gibi isimler “sosyalizme evet, sınıf mücadelesine hayır” derken, Avcıoğlu “sınıf mücadelesinin göbeğinde yaşamaktayız” demektedir. (Atılğan, 2007b, s. 641). Fakat Yön dergisi içerisindeki tüm aydınlar için geçerli olabilecek ortak çıkarım, Türkiye’de emperyal, uluslararası kapitalizm ile ilişkili komprador-ağa ittifakının hakimiyetidir. Dolayısıyla sınıfı yatay kesecek biçimde bu ittifak sınıfsal çıkarım ötesinde topyekûn milli çıkarılara karşı ulus aşırı emperyal çıkarları temsil ediyordu. Yöncüler de bu yüzden gayelerini bir sınıf hareketinden öte mili bir kurtuluş hareketi olarak niteliyorlardı. Elbette komprador-ağa işbirliği sınıf hakimiyetiydi ancak Yöncüler için bu daha baskın olarak milli bağımsızlık yahut yok oluş ikiliğinde gidip gelen bir sorun olarak teşekkül ediyordu.

izleyerek, az gelişmiş ülkelere özgü bir yöntemi benimseyecektir. Zira ne Batı'nın toplum yapısı ve geçirdiği sermaye birikim modeline ne de reel sosyalizmin Doğu tipinde despotik bir iradeyle muhkemleştirilmiş sosyalizme geçiş modeline uzak olan bu üçüncü yol, "geniş bir devletçilik tatbikati" uygulamak açısından radikal fakat insan haklarına saygılı ve anti-totaliter bir tutumu yansıtacaktır. Asker-sivil aydınların öncülüğünde kapitalizmi atlayarak sosyalizme geçişin yöntemi militer ve ihtilâlcı biçimde çizilirken, sürekliliği ise millileştirmelere dayalı yeni devletçi, kalkınmacı politikalarla sağlanacaktır. Böylelikle ihtilal ile iktidarı devralma ve ardı sıra iktisadi devletçilik, pretoryanizmle harmonize edilmiş sosyalist bir inşâyı mümkün kılacak, failini ise geç Osmanlı-Cumhuriyet modernleşme geleneğinin asker/sivil "zinde kuvvetler" inde bulacaktır (Atılğan, 2007b, s. 631-637). Bu tertibat Kurtuluş Savaşı imgesini canlı tutmak suretiyle milliyetçilik nosyonunu da sol bir perspektiften oyuna sokmaktadır.

Türk Solunun yükselişe geçtiği 1960'lar boyunca Yön ile beraber sosyalist hareket ve "millilik" diskurunu meczeden "Janus"¹⁸ un diğer yüzünü Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi oluşturmaktadır. MDD ciler de teorik bağlamda nüans farkları olmakla beraber, Yön çevresi ile düşünsel alışveriş içerisinde olmuşlardır. Milli Demokratik Devrim çizgisi Mihri Belli ile çağrılrsa da, yayın mecmuası olan Aydınlık Sosyalist Dergi'de "Milli Demokratik Devrim teorisi, Marksist-Leninist kesintisiz devrim teorisi" (1970, s. 193) ifadesi yer almaktadır. Böylece MDD hareketi bir yönüyle enternasyonal bağlamda devrimci methodun parçası olarak görünmektedirler. Nitekim MDD tezleri enternasyonal açıdan, Lenin'in "İki Taktik" adlı çalışmasındaki cephe stratejisi ve Stalin'in tedrisatından geçmiştir.¹⁹

MDD, 1967'de çıkmaya başlayan Türk Solu dergisi etrafında tezlerini derinleştiren bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. MDD tezleri de tıpkı Yön gibi Kemalizm'e ve Türk devrimine özel bir anlam atfeder. Mihri Belli, "Sosyalizm ile Kemalizm arasında aşılmaz duvarlar yoktur" (2000, s. 26) derken aynı yönelime vurgu yapar. Zaten MDD'nin bir hareket olarak neşet ettiği kaynak da Mihri Belli'nin Yön Dergisi'nin 175. sayısında yayınlanan "Demokratik Devrim: Kime Karşı, Kiminle Birlikte" adlı yazısıdır. Erhan Tüfekçi takma adıyla kaleme aldığı metinde Belli, Sosyalist Devrim ile Milli Demokratik Devrim arasındaki ideolojik muarızlığın işaret fişğini ateşler. Türkiye'de toplumsal gelişimin hangi

¹⁸ Janus, iki yüzü şehrin girişi ve çıkışına bakan Roma mitolojik figürüdür. İki yüze sahip Roma tanrısıdır (<https://en.wikipedia.org/wiki/Janus>, Erişim: 7.11.2021).

¹⁹ Hemen belirtmeli ki 1960'ların başına kadar Mihri Belli, Moskova ile ilişkide olsa da 1962 sonrası Sovyet güdümlü dayatmalara karşı gelerek daha özgün bir yol izleyecektir (Açikkaya, 2009, s. 144).

safhada olduğundan devrimci sınıfsal özneye kadar tartışma yürütür. Belli: *“Demokratik devrim gelişme halinde Türk toplumunun önünde zorunlu bir aşamadır ama yalnızca bir aşamadır. Bizi sosyalist Türkiye’ye götüren zorunlu bir aşama”* (Yön, 1966, s. 10), derken Yön hattından farklı biçimde sosyalizme atlayarak geçişi değil, demokratik devrim ile aşamalandırılmış bir geçişi temellendirir. Demokratik devrim, Türk ulusunun engellerini aşacak “milli” bir devrimdir.

Öte yandan hem Yön hem de MDD, sosyalizmin Türk devrimini kalkış noktası bellerken gerçekten de somut bulgular keşfeder. Atatürk’ün 1 Haziran 1921 tarihli TBMM söylevi bunlardan en belirginidir:

“... biz, hayatını, istiklalini kurtarmak için çalışan erbabı sayız, zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız. ... Biz ... istiklalimizi emin bulundurmak için heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyeye mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız.” (1997, s. 211).

Belli, Mete Tuncay’ın “Türkiye’de Sol Akımlar II (1925-1936)” da grafiğini çizdiği üzere 1925’ten başlayarak İzmir Suikasti’nin ardından Cumhuriyet’in kendisini kurumsallaştırması ve konsolide etmesini müteakip 1927’de ilk Komünist Tevkifatı ve 1929’da hükümet ve devletin komünistlere karşı tutumunun daha da sertleştiği (1992, s. 11-68) sürecin farkında olarak Atatürk’ün komünizme kapıları bütünüyle kapattığını bilir ve kabul eder. Ancak yurtseverlik bağlamına oturttuğu inşâcı/modernist paradigmaya dayanan Kemalist devrimin, Marksizm’in ilkeleriyle örtüşebileceğinden kuşku duymaz. Belli’ye göre her ne kadar Marksizm’den düşünsel olarak yoksun da olsa, reformlar üst yapı düzeyinde ve ideolojik alanda kalmış da olsa, kapsamlı ve sistematik bir ideoloji değil de bir kuruluş felsefesi olarak bağımsızlık noktasına endekslenmiş de olsa Türk devrimi tarihi ilerletici bir adımdır. Devrimin tamamlanması da, içinde kendi sonunu hazırlayacak karşı-devrim öznelerinin, emlak ve arsa spekülasyoncusu ticaret burjuvazisi ile toprak ağalığının tasfiye edilmesini sağlayacak sosyalist bilinç eksikliğinden ötürü gerçekleşmemiştir. Mihri Belli, çözümü Kemalist devrimcilerle sosyalist devrimciler arasındaki güç birliğinde aramaktadır. Aksi bir yöneliş ile söz konusu bağlantıyı koparmak ise “emperyalizmin ve vatan satıcılarının ekmeğine yağ sürmek” olacaktır (Belli, 1970, s. 65).

MDD’ciler Türk devrimi ile ilgili görüşlerinin yanı sıra devrimci özne tartışmasında da her ne kadar onlardan kopmuş olsalar da Yön çevresi ile benzeşmektedirler. MDD de “Ordu-gençlik el ele, tam bağımsız Türkiye” şiarını sürdürür (Açıkkaya, 2009, s. 165). Belli, orduyla ilgili olarak, yükselen karşıt

sınıflar tehlike arz ettiği için ordunun, devrimci hareketle yan yana olacağını düşünen bir tür hayırhah görüş besler. MDD perspektifinde Kemalizm bir küçük burjuva ideolojisi olsa da onun en radikal devrimci kanadıdır. Saltanattan cumhuriyete geçiş, laiklik ve üst-yapısal kerte de kalmış olsa da feodal toprak mütegalibesinin yönetimden tasfiyesi demokratik atılımlardır. Zaten feodalizmden kapitalizme geçiş de bir uluslaşma/ulus inşâsı olduğu içindir ki Türk devrimi ulus-devlet biçiminde kanalize olmuştur. Ancak Türk devriminin kapitalist/ulus-devlet yönelimine girmesi, buradan sosyalist bir diskur üretilemeyeceği anlamına gelmez. MDD’ci tezler ve özellikle Mihri Belli, Yön aydınları ile tamamlanmamış devrim ve aktörü konusunda hem fikirdir. Asker-sivil ittifakı ile ihtilâl, siyasal iktidarı devralacak ve bu süreçte kapitalizmin sermaye birikim rejimi gelişerek sosyalist devrimin nesnel koşullarını yaratacaktır. Sosyalist devrim ise ardından gelecek ikinci bir aşamadır. Yön aydınlarından farklılaşma da burada belirir. Yön çevresi, az gelişmişliğe özgü kalkınma modelinde kapitalizmin atlanması ve sosyalizme doğrudan geçişi hedeflerken MDD, zorunlu tarihsel yasaların işletilmesi adına asker-sivil zümre öncülüğünde demokratik devrimi tamamlayarak önce feodal örüntüleri ve işbirlikçi burjuvaziye tasfiye etmek, ardından kapitalist birikimi gerçekleştirmek ve “milli” bir burjuvazi yaratmak, olgunlaşmış bir işçi sınıfı oluşturmak gayesindedir (Güzel, 2021, s. 472-473). Bu fikir MDD’ci tezin özünü oluşturur.

Süreç zarfında MDD içinde sol gelenekten kopmalar ve muhtelif çatalanmalar gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Proleter Devrimci Aydınlar (PDA) grubu Doğu Perinçek önderliğinde Mihri Belli’den kopmuştur. Kemalizm’e dayanmadan siyaset üretebilme çabası bu kopuşun temel faktörüdür. Kemalizm’in hem bir anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesi hem de “zorba bir diktatörlük” olduğu yönünde iki türlü çıkarım yapılmaktadır (Perinçek, 1977, s. 13-18). Bu kopuşu müteakip MDD hareketi, Mahir Çayan’ın öncülüğünde Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), Deniz Gezmiş’in önderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve İbrahim Kaypakkaya’nın öncülük ettiği Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP-ML) gibi pek çok oluşum tarafından parçalara ayrılarak terörize hale gelmiştir.

Mahir Çayan çizgisi Kemalizm’e büyük lütf beslememekle beraber milliyetçi bir mücadele olarak Kemalizm’i olumlar: “*Kemalizm, küçük burjuvazinin en sol, en radikal kesiminin milliyetçilik tabanında anti-emperyalist bir tavır alışıdır. Bu yüzden Kemalizm soldur, milli kurtuluşçuluktur.*” der (Çayan, 1979, s. 180). Aynı zamanda tıpkı Mihri Belli gibi demokratik devrim için askeri ihtilâle bel bağlayan bir düşünce hâkimdir. Açıkçaya’nın da belirttiği üzere “Kemalizm’le Mahir Çayan kliğinin ideolojisinin örtüşen yanları

devrimcilik ve anti-emperyalistliktir.” (2009, s. 175). Deniz Gezmiş de yürüttüğü mücadelede kendisini Marksist-Kemalist olarak tanımlamaktadır. Yine Yön ve MDD hattını takip ederek Kemalizm’i tamamlanmamış bir devrim olarak nitelirmektedir (Atılğan, 2008, s. 55). MDD içerisindeki klikler arasında Kemalizm’e en sert eleştiriyi getirerek onu topyekûn bir işbirlikçilik olarak gören yaklaşım Kaypakkaya hizbine aittir. Kaypakkaya, gerek MDD gerekse Sosyalist Devrim Tezi’nin Kemalizm’i ‘ilerici’ ve ‘devrimci’ bir hareket olarak kabul eden yaklaşımlarını köklü biçimde eleştirerek milli kurtuluş savaşı, feodalizm ve emperyalizm karşısında proletarya ve köylülüğün müttefiki milli burjuvazi fikrine karşı çıkar. Onun açısından içinde bulunulan çağ milli demokratik devrimlerin değil, proleter devrimlerin çağıdır ve Kemalist devrim de emperyal karaktere sahip komprador burjuvazinin de içinde yer bulduğu milli burjuvazi²⁰ tarafından gerçekleştirilmiştir (Uslu, 2019, s. 474-475). Nitekim Kaypakkaya’da, içinde serpilip geliştiği sol hareketin Türk devrimiyle kurduğu bağın tam zıttında mevzi alış söz konusudur. Bu bağlamda “millilik” mefhumunun Kemalizm ile irtibatının koparıldığı tek klik olduğu söylenebilir.

3.2. Behice Boran Düşüncesinde Türk Devrimi, Kapitalistleşme ve Devrimci Özne

Boran’ın Türk devrimi, Kemalizm, sosyal yapı, devrimci özne gibi konu başlıklarında Yön-Devrim çizgisi ve MDD hareketinden farklı bir düşünüm sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla Yön ve MDD hattında izi sürülen milliyetçilik kritiğinin dışında yer tutar.

İlk olarak Boran, Cumhuriyet devrimine yüklediği anlam boyutunda özel bir yer açmaktadır. Daha sonraları Milli Demokratik Devrim (MDD) tezleriyle arasında gerçekleşecek hizbin temeli Boran’ın zihin dünyasında ve ampirik çalışmalarında uzun yıllar boyu yerleşmiş bir bakış açısıdır. Boran, Cumhuriyet Devrimleri ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

“(…) Meşrutiyetle başlayan burjuva demokratik devrim süreci, Mustafa Kemal’in önderliğinde emperyalizmin tasallutuna karşı ulusal bağımsızlık savaşının kazanılması, padişahlığın silahlandığı gerici güçlerin tasfiyesi, cumhuriyetin ilânı, sultanlık ve halifeliğin kaldırılmasıyla noktalanması olgusu ve hukuk, eğitim alanındaki reformlar, laiklik ilkesi uygulamaları ile noktalandı. Bunlar devrimci demokratik dönüşümlerdi.” (aktaran Mumcu, 1993, s. 45).

²⁰ Kaypakkaya, milli burjuvaziyi MDD hareketinin kavradığı biçimde kavramamakta, Mao Zedong çerçevesinde bir milli burjuva tanımını kabul etmektedir. Milli burjuvazi, Mao için komprador/işbirlikçi burjuva anlamına gelmektedir (Uslu, 2019, s. 475).

Özellikle Yurt ve Dünya Dergisi'nde yazdıkları dönemler için Pertev Naili Boratav "biraz Atatürkçü, biraz sosyalist" olduklarını dile getirmektedir (aktaran Atılğan, 2007a, s. 55). Cemgil'in "Marksistlik ama kesinlikle komünist değildik" ifadesinde de benzer bir çizgi görülebilmektedir (Gevrek, 1998, s. 262).

Cemgil milliyetçilik ile ilgili olarak tutumunu en net şekliyle şu şekilde aktarmaktadır:

"Türk halkının daima daha üstün, aydınlık bir hayata ermesinden ürkererek kah 'kan' kah 'an'ane' gibi korkuluklarla ortaya çıkan adamlar kendi iddialarının tam aksine olarak 'milliyetçilikle' hiçbir ilgisi olmayan 'millet' düşmanlarıdır'...Gerçek milliyetçilik; Türk milletini en ileri, en üstün sayan, insan hayatına erişmiş en geniş bir demokrasi hayatı içinde yükselmiş görmek ülküsünden ve bu ülkü uğrunda çalışmaktan başka bir şey değildir." (aktaran Gevrek, 1998, s. 264).

Gerçekten de dergilerin Atatürkçü milliyetçilikle kurdukları bağın kana dayalı püriten bir yüceltme değil, ilerlemeci yurtseverlik bağlamında sivil içeriğiyle algılanışı görülebilmektedir. Şüphesiz milliyetçiliğin sol perspektiften belirlenimi temel arz eder. Tanıl Bora'nın yorumlayışıyla Marksist sosyal bilim formasyonuna dayanan evrenselci ve demokratik bir dünya görüşünü genişleten bir tür dünya ilgisini beslemeye çalışmışlardır. Öyle ki, dünya devletleri içerisinde yükselme ülküsü, gerçek bir demokratik hayatın ürünü olabilirdi (Bora, 2017, s. 526). Nitekim sol perspektif, geriletici faşizan ırkçılığa karşı demokrasinin kılıcını simgeleyen bir manivela olarak algılanmıştır.

Boran, sol perspektifini Atatürkçülük üzerinden milliyetçilik ile temas ettirse de Yön-Devrim ve MDD geleneğinin asker-sivil öznesinde ortaklaşmamaktadır. Öyle ki hem Yön çevresinde hem MDD hattında burjuva sınıfının gelişmemişliği fikri, devrimci özneyi modernleşme geleneğinin başat unsuru ve 27 Mayıs'ı gerçekleştirmiş asker-aydın zümrede birleştiriyordu. Oysa Boran, Osmanlı'nın Batı tipinde olmayan bir "merkezi feodalite" varyantına sahip olduğunu, Osmanlı'nın kapitalizme geçişinin içsel değil dışsal faktörlerle gerçekleştiğini ve tam da bu yüzden kaybedilen savaşların sonucunda çabalanan askeri modernleşme üzerine inşa edilmiş bir geçiş olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde kapitalizme geçiş açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir süreklilik görülmekteydi. Kemalist ideolojinin sınıf karakteri de burjuva bir nitelik taşımaktaydı ve Cumhuriyetin tüm atılımlarıyla demokratik devrimler tamamlanmıştı (Atılğan, 2007b, s. 446-452).

Kapitalistleşme ve burjuva sınıf niteliği açısından aynı süreç DP'li yıllarda perçinlenmişti. Boran, Türkiye solu içerisinde Demokrat Parti'nin kurulma sürecine destek olan ve bu yeni partiyi halk ya da kitle hareketi olarak gören birkaç ismin bulunduğunu belirtirken kendi tutumunun bu yönde

olmadığını ifade etmektedir. Boran, analizinde Demokrat Parti hareketinin gerçek bir halk hareketi olmadığını, CHP'den kopan kesimin arkasına toprak ağalarını alarak kurdukları bir burjuva partisi olduğunu henüz o tarihte söylediğini ifade etmektedir. Halkın kendisinin, halkçı olmayan Halk Partisi'ne karşı olduğu için ve sırf bu yüzden Demokrat Parti hareketini desteklediklerini, bu kitle desteğinin DP'nin halkın faydasını gözeten bir parti olmasından kaynaklanmadığını söylemektedir (Mumcu, 1993, s. 29). Aksine DP, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik arz eden kapitalistleşmenin iyice kök saldıği bir dönemdir ve tüm bu süreçler içinde işçi sınıfı, Sosyalist devrimi sırtlanabilecek olgunluğa erişmiştir. Nitekim Boran asker-sivil aydınlardan beklenen cunta darbesinin toplum yapısını doğru okuyamamak olduğunu belirtmektedir. Boran, Milli Demokratik Devrim'cilerin askeri bir harekâttan devrimci süreç bağlamında olumlu beklentiler taşımalarını eleştiriyor, bu tutumun karşısında yer alıyordu. Mumcu'yla söyleşisinde şunları ifade etmektedir:

“12 Mart'tan önce ordunun devrimci girişimde bulunacağı, askeri bir devrim veya ihtilal olacağı beklentisi vardı, hayli yaygındı da. Beklentiden öte, kimi sivil çevrelerce destekleniyordu, belli bir akım vardı bu yönde. Biz ise kesinlikle bu görüşte değildik. Ordu eli ile devrime inanmıyorduk. Gerçi 27 Mayıs'ı çok olumlu değerlendirdik, o başka, devrim diye değil, toplumun demokratikleşme sürecine önemli adım attıran, yani demokratik özgürlüklerin kapısını açan bir hareket olarak.” (aktaran Mumcu, 1993, s. 69).

Boran, 27 Mayıs'a olumlu baksa da onun egemen sınıfları yerinden etmediğini, sınıfsal ilişkileri köktenci biçimde dönüştürmediğini dile getirmektedir. 27 Mayıs önemli bir iktidar değişikliği idi ve demokrasinin önündeki engelleri kaldırıyor, işçi sınıfına anayasal haklar tanıyordu ancak yarım kalmış toprak reformunu gerçekleştirilemiyordu. Kısacası Boran, ordu eliyle devrime inanmıyordu. Bu noktada Avcıoğlu öncülüğündeki Yön Hareketi'nin temel fikrinsel dizgesi zıt bir devrimsel metodoloji sunuyordu. Yön-MDD çizgisine göre Osmanlı'dan Cumhuriyete devreden bakiye içerisinde devrimleri gerçekleştirebilecek ilerici “zinde kuvvetler” özne kılınıyordu. Avcıoğlu'na göre bahsedilen zinde kuvvetler Türkiye'de düzen değişikliği zorunluluğunun farkına varanlardı. Gençlik, öğretmenler, subaylar, memurlar, yazar ve serbest meslek gruplarından oluşan heterojen bir kütle, diğer bir deyişle “Kemalizme bağlı milliyetçi aydınlar”, farkındalığın temel bileşimini oluşturmaktaydılar. Bu noktada Avcıoğlu, orduya büyük bir anlam atfediyor, Kurtuluş Savaşı'ndan beri gelen ilksel zinde kuvvet olarak Türk ordusunun henüz o aşamada bileşimin diğer öğelerinin (öğretmen, memurlar, yazar, aydın kesimler) serpilip gelişmediği için eşrafla zorunlu bir ittifak gerçekleştirildiğini ileri sürüyordu (Avcıoğlu, 1996, s. 955-956).

Yön-MDD hattının 12 Mart'ın ayak seslerini de bu eğilimde karşıladığı görülmektedir. Esasen Doğan Avcıoğlu 27 Mayıs'ın Cemal Madanoğlu liderliğindeki harekâtında aktif rol oynamıştır. Bu kez yine sınıfa aşkın bir özne olarak ordudan kendi sosyalizm teorisine uyacak bir harekât beklemektedir. Ancak 12 Mart gerçekleştiğinde, ordunun ilerici kanadından 9 Mart'ta gerçekleştirmesini beklediği ihtilâl, düşündüğü gibi sonuçlanmamıştır. Öyle ki, "Nerede hata yaptık, bilemiyorum. Düşünüyorum, bulamıyorum." diyecektir (aktaran Atılcan, 2007a, s. 208).

Boran, temel hatanın orduya yaslanan tepeden gerçekleştirilecek operasyonel bir müdahale ile emeğe dayalı bir toplumsallık inşasına duyulan eğilimde yattığını düşünmekteydi. Boran, ne 12 Mart üzerine ne de gerçekleşseydi dahi 9 Mart üzerine olumlu bir bakış açısı geliştirmemiştir. Başarılı bir analizle darbenin gerekçesini şu şekilde açıklamıştır. Türkiye'de 1971'e değin gerçekleşmiş burjuva sınıfsal gelişimi ticaret burjuvazisi ve tarım burjuvazisinin üst düzeyde gelişimine olanak tanımıştı. Öte yandan 1945-1970 arasında sanayileşmenin ivmesi ve ekonomik ölçekteki payı artmıştı. Nitekim hızla yükselen sanayi burjuvazisinin, burjuva sınıfının diğer kanatlarına oranla egemen sınıflar bloğunda belirli bir konum iştiğal etmesi gerekiyor, bu içsel ilişkilerin de yapısal olarak rayına oturması gerekiyordu. Ne var ki bu gelişim sürecinde anayasal düzeyde yaşanan özgürlükçü ortamın katkıları, grev ve sendikal haklardan TİP gibi üst yapısal düzeyde söz sahibi aktörlere kadar sermaye birikiminin önünde politik, hukuksal engeller belirmektedir. Egemen sınıf bloğunda kendini tam anlamıyla yeniden üretmeyi başaramayan sanayi burjuvazisinin, öte yandan sınıf kompozisyonu içerisinde iktisadi açıdan baskın hale gelen yeni konumuna dayalı hakim sınıf konfigürasyonu, politika dışı bir merci tarafından regüle edilmek zorunda kalmıştı. Boran, Nihat Erim ara dönemi ile gerçekleştirilen tüm reformların, 27 Mayıs anayasal haklarını kırarak endüstriyel burjuvazi için uyumlu iktisadi reformları da kapsayan tüm düzenlemelerin temel hareket ettiricisinin bu ilişkiler örüntüsü olduğunu düşünüyordu (Boran, 1971).²¹ Dolayısıyla asker-sivil aydın zümre devrimci ve

²¹ Boran'ın yorumları, geleneksel Marksizmin hakim sınıfın tekelindeki araçsalıcı nesne-devlet yaklaşımından daha gelişkin, özerk devlet teorisinin kendi çağdaşı düşünürlerinin (Nicos Poulantzas gibi) üzerine kafa yorduğu teorik uğraşın empirik bir analizini Türkiye bağlamında gerçekleştirmektedir. Poulantzas'a göre devlet, sınıf ilişkisinin yoğunlaşmasıdır. Stratejik bir savaş meydanı gibidir. Salt hakim sınıfın çıkarlarını koruyan politik örgütlenme formu değil, egemen sınıf bloğu içerisindeki uyumu sağlayan bir oryantasyon aygıtıdır. Sınıf fraksiyonları arasındaki uzlaşmazlığı, problemleri çözümler. Kimi zaman egemen sınıfın uzun vadeli ekonomik çıkarları için politik ve toplumsal çıkarlarından vazgeçtiği alan olarak devlet, herkese eşit uzaklıkta ve yakınlıkta bir görünüm sergilemek durumundadır. Hukuk mekanizması, ulus nosyonu gibi bireyleştirme ve iktidar ile bilgiyi ayırıştırma gibi pek çok özelliği barındırır ve hayata geçirir

ilerici bir rol değil, tutucu bir rol üstleniyordu. Boran, halihazırda Kemalist devrimlerle tamamlanmış demokratik derim sürecinden bahsediyor ve işçi sınıfının doğrudan sosyalist devrimi sırtlanabileceğini düşünüyordu. Bu tez, Sosyalist Devrim Tezi olarak kuramsallaştırılmıştır.

3.3. Sosyalist Devrim Tezi ve Toplumsal Yapı Araştırmaları

Sosyalist Devrim Tezi, Boran'ın sosyolojik saha çalışmalarıyla da bütünlük içermektedir. Boran, Amerikan Sosyolojisi geleneğinden gelmektedir. Toplumu Weber-Durkheim çizgisinde analiz eden işlevselci bir paradigma Amerikan sosyoloji literatüründe hakimdir. Yine Türkiye'de de Durkheim-Gökalp çizgisinde bir sosyolojik literatür hakimdir. Boran'ın Marksizmle tanışması ise onun için Türkiye'ye özgü bir sosyolojik paradigma geliştirmesi için yol gösterici olmuştur.

Sosyoloji biliminde Boran, ilkin iktisadi faktörün temel teşkil ettiğini belirtmekle birlikte belirli sosyal değerlerin toplumsal yapı ve değişim üzerindeki etkileşimini yadsımadığını belirtir. Sosyal değerlerin de iktisadi unsurlar üzerindeki etkisini kayda değer bulur. Bu bağlamda ekonomik açıdan “basitleştirilmiş bir determinizm kastetmediğimi derhal söylemeliyim” der (Boran, 1943b, s. 71). İkinci olarak ise karşılıklı ilişkiler hususunda etki eden tüm öğelerin eşit bir ağırlığı olduğu görüşünü yadsır. Öncelik arz etmeyen mutlak eşitlik söz konusu değildir. Yumağın başladığı bir nokta bulunmaktadır. Kimi kurumsal öğeler toplumsal değişimi yönlendirmede görece olarak belirleyici olabilirler. Bu görece ağırlık noktası Boran için Marksist perspektifle iktisadi öğe olacaktır. Üçüncü olarak ise toplumsal değişimin bütüncül gerçekleştiğini düşünür. Sosyal değişimi yalnızca kurumların çeşitli, farklılık arz eden değişimlerine dayandırmaz. Toplum, yapısal değişimlerle gelişir ve ilerler. Toplumsal değişimdeki en köktenci problem ise bu yapısal değişimin nasıl meydana geldiğidir (Boran, 1947, s. 320). Nitekim Boran, toplumsal evrim²² fikrine açık bir bilimsel tavır sergilemektedir.

(Cornay, 2014, s. 141-163). Boran'ın “Faşizm ve Doğu” yazısında yaptığı faşizm nitelemesi, Poulantzas'ın “Faşizm ve Diktatörlük” çalışmasına benzer bir analizi imlemektedir. Boran, faşizmi sermaye sınıflarının (tekelci burjuvazinin) demokratik hak ve özgürlüklerden çok tedirgin olduğu ve demokratik bir ortamda yönetimi sürdürmesinin zorlaştığı bir ortamda tekelci burjuva diktatörlüğünün açık yönetimi olarak tasvir eder (Boran, 1987, s. 34). Poulantzas'ın “Faşizm ve Diktatörlük” adlı çalışmasında yaptığı faşizm tanımlarından ikincisi de onun “olağanüstü devlet biçiminin özel bir rejim biçimi” olduğu yönündedir (Poulantzas, 1980, s. 8). Gerçekten de Boran'ın, çağdaşı Marksist düşünürün uslamlamasına paralel biçimde 12 Mart'ı sermaye açısından gerekli olağanüstü bir rejim tipolojisine (askeri rejime) yerleştirmesi dikkat çekicidir.

²² Atılğan, Behice Boran'ın bu konuda teknolojist bir düşünüm sergilediğini belirtmektedir (Atılğan, 2007a, s. 120).

Boran, toplumsal yapı çalışmalarını da öğretim üyeliği döneminde gerçekleştirmiştir. Özellikle tespit etmeye çalıştığı problem kapitalist gelişim izleğinin doğrusal (lineer) bir çizgide tamamlandığı ve tarihsel bir gelişme doğrultusu tayin edilebilirliği üzerine kurulur. Kendi görüşü ise ülkelerin, ulusların kendine özgü bir gelişim dinamiği izledikleri yönündedir. Doğrusal ve eşit olmayan bir gelişme çizgisi olarak Marksizm içinde formüle edilmiş “Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yasası”, araştırmalarının arka planını oluşturur.²³ Boran’ın bu açıdan ortaya koyduğu tezlerden ilki şöyledir. Toplumlar, kendi tekillikleri ve tarihsel, toplumsal bağlamları içerisinde zamansallık açısından özgül bir ilerleme ilişkisi sergilemektedirler. Keskin sınırlarla çizilmiş statik aşamalardan geçiş söz konusu değildir. “Uzun zaman duraksamalar, sıçramalar veya atlamalar” görülmektedir (Boran, 1943a, s. 60). Bir diğer tezi, öncekiyle bağıntılı olarak, toplumsal gelişme ve değişimin önceden belirlenmiş teleolojik bir “yazgıcılık” ile izah edilemeyeceği üzerinedir. Değişimin belirli bir erekselliğe doğru tutarlı ve düzenli ilerleyişi değil, yapısal ilişkiler ağının kendi özgüllüğünde toplumsal evrimi söz konusu olmaktadır (Boran, 1943a, s. 61-64). Boran’ın bir başka tezi, toplumların her birinin aynı süratte, istikâmette değişmediği, coğrafi ve tarihsel şartların muhtelif tekamül çeşitlilikleri yarattığı şeklindedir (Boran, 1941, s. 265). Toplumlar kendi içlerinde de eşit düzeyde gelişim göstermezler, politika, iktisat, sanat ya da kültür aynı düzeyde ve ivmeyle gelişim göstermez (aktaran Atılğan, 2007a, s. 125). Boran, sosyal değişimlerde dışsal faktörlerin de etkin olabileceğini söylerken, dışsal ilişkiler ile içsel ilişkiler arasında diyalektik ilişki olduğunu öne sürer. Dış ve iç faktörlerin değişim üzerindeki etkisi karşılıklı bir belirlenim esasına göre gerçekleşmektedir (Boran, 1941, s. 266). Yine Boran’ın “Eşitsiz ve Birleşik Gelişim Yasası” çerçevesinde ulaştığı analiz, ampirik bulguların neticesinde şekillenmektedir. Boran, “Toplumsal Yapı Araştırmaları İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki” çalışmasında Manisa’da kasaba, dağ köyleri ile ova köyleri arasındaki gelişim ilişkisinde “sıçrama”, “atlayış” gibi eşitsiz gelişim çerçevesinde değerlendirmeler bulgulamaktadır. Boran’ın kendi ifadeleriyle,

“Köyler, bilhassa dağ köyleri, ne dereceye kadar kasabanın ardında bıraktığı şekilleri yeni olarak benimseyip, değişiyorlar? Ne dereceye kadar, kasabada da yeni beliren şekilleri alarak değişiyorlar? Bu suallerin de cevabı kesin olarak verilemez. Yalnız katıyetle söyleyebiliriz ki köyler kasabanın ardında bıraktığı ve geçirdiği safhalardan birer birer geçerek değişmiyorlar (mesela kadın kıyafeti değişmesinde çarşaf safhası atlanıyor). Kasabadaki değişme sırasını köyler kısaltarak, atlamalar yaparak, geçiriyorlar” (Boran, 1992, s. 251).

²³ Boran bir açıdan II. Enternasyonal’in Kautsky’ci sektör pozisyonunun karşısında konumlanıyor.

Böylece Boran'ın Sosyalist Devrim Tezi'nin temel formülasyonu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Böylesi bir argümantasyon şemasının karşısında Stalin liderliğindeki Sovyetler Birliği'nin hegemonik kapasitesine dahil olan Pro-Sovyetik siyasi yapılanmalar (TKP gibi) ve 1960'lardan itibaren atağa kalkan YÖN-MDD devrimci hattı, sol spektrumun Sosyalist Devrim Tezi karşısında mücadele düzeyleri olarak belirmektedir.

Milli Demokratik Devrim'ciler ile Boran arasındaki temel ayrım çizgisi, Behice Boran'ın ve Sadun Aren'in başını çektiği Emek Grubu'nun kitle partisi haline gelmiş ve burjuva parlamentarizminin tüm hukuksal ve siyasal öğeleriyle oydaşmacı bir zemine oturmuş Aybar'cı popülist bir TİP tasavvuruna karşı mücadele verirken de başvurdukları, Boran'ın yıllarca sürdürdüğü çalışmaların ürünü olan Sosyalist Devrim Tezi etrafında şekillenen antiemperyalist ve antikapitalist mücadelenin birlikte yürütüleceği teziydi. Boran, Türkiye'de esas kutuplaşmanın ve temel çelişkinin yalnızca sermaye-emek gücü, yani kapitalist-işçi sınıfı arasında değil tüm egemen sınıflar ile tüm emekçi sınıflar arasında olduğu yönünde görüş bildirmektedir (Boran, 1970, s. 143). Bu durumda temel mücadele hem bütün egemen sınıflar kastedildiği için emperyalizme karşı verilecek bir mücadele, hem de ülke içerisinde de kapitalist-işçi arasındaki çelişkidenden ötürü sermaye sınıfına karşı verilecek bir mücadeledir. Emperyalizmden ve dış sömürden kurtuluş, ekonomik düzenin ve sınıf muhtevasının da değişmesine bağlıdır. Boran'a göre siyasal ve ekonomik bağımsızlığı yerli komprador burjuvaziden, toprak ağalarından veya milli bağımsızlıktan taraf olsalar dahi burjuva ideolojisi dışına çık(a)mamış ara tabakalardan beklemek ham bir hayalden öte değildir (Boran, 1970, s. 143). MDD tezleri ile temel ayrımın bu noktada düğümlendiği söylenebilir.

MDD, toplumu devindirici bir burjuva sınıfının demokratik devrim aşamasını tamamlamayı mümkün kılacak bir ileri atılımı olmaksızın, proleter bilincin ve aksiyonel bir sınıf mobilizasyonunun, emek odaklı bir sınıf siyasetinin pratik somutluğunun imkan dahilinde olmadığını öne sürer. Bu noktada Sosyalist Devrim Tezi ile MDD çizgisi arasındaki ortaklık antiemperyalizm hususunda görülebilecekken, antikapitalizm sorunsalı düzeyinde çetrefilleşir. MDD, öncelikle demokratik devrim yoluyla ülkenin sanayileştirilmesi, bunun gerçekleştirilebilmesi için ulusal burjuvaziyle ittifak yapılması gerektiğini belirtir. Aşamalı devrimin ilk uğrağı ise tüm diğer aşamalara imkan tanıyacak ilk mücadele alanı olarak emperyalist mücadele biçimi olan "millilik" mefhumudur. Böylesi bir milli sosyalizm, aynı zamanda bir iktidar stratejisi olarak öne çıkar (Atılğan, 2007a, s. 122). Bu stratejide Mihri Belli, konumunu en açık şekilde şöyle anlatır: "sosyalizm ... ancak ... uluslaşmış bir toplumda kurulabilir" (aktaran Atılğan, 2009, s. 20). Ne var ki Boran, ulusçuluk ile endüstrileşmeyi

birbirine zorunlu olarak dolayımlayan Gellner’cı argümantasyonun Türkiye solundaki devrimci modülasyonunu, başka bir deyişle sosyalizm yolundaki sanayileşme uğrağının ancak milli bir burjuva sınıfının devindiriciliğinde uluslaşma kertesini doğru bulmamaktadır. Antiemperyalist mücadelede ulusal/proleter devrimci boyut saklı tutulurken, antikapitalist mücadelede ulusal/yerli burjuvazinin devrimci dinamizmini tercih etmek çelişki içermektedir. Zira Türkiye solunda işçi sınıfı, devrimci süreci sırtlanabilecek olgunluktadır. Nitekim Boran, Türkiye’de 1960’lardan itibaren sanayileşme atılımlarının çok ilerlemesinden ötürü endüstrileşmenin gerçekleşmiş olduğunu, dolayısıyla milliyetçiliğin sanayici yerli burjuvaziye değil işçi sınıfına koşullandırılması gerektiğini işaret etmektedir.

MDD-Yön ve TİP içerisinde sosyalizme nasıl geçileceği (doğrudan mı ara aşamalardan geçerek mi?), hangi yolla geçileceği (parlamentarizm içerisinde mi devrim ile mi?) ve hangi öznenin öncülüğünde geçileceği (işçi sınıfının homojen birliğiyle mi yoksa Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkede ara tabakaların gerçekleştireceği öncülük ile mi?) üç temel problematik olarak belirlemekte, milli sosyalizm düşüncesi de ancak bu üç sorunsalın bütüncüllüğünde ortaya çıkan tezler dolayımından geçerek anlamlandırılabilir (Şener, 2015, s. 15).

MDD, bu üç soruya cevap olarak öncelikle demokratik bir devrime gereksinim duyan aşamalı devrimi, ardından gelecek ve parlamentarizmi reddeden bir sosyalist devrimi ve sosyalist devrim safhasına varıldığında emekçi öznelerin başını çektiği bir işçi sınıfı önderliğini özümseyen bir tez olarak karışımıza çıkmaktadır. Çayan, bahsedilen millilik nosyonu ve aşamalı devrim fikriyatı üzerine şunları ifade etmektedir:

“Türkiye proletaryasının pratikte öncülüğü (fili öncülüğü) için proletaryanın sübjektif şartlarının (bilinçlenme ve örgütlenme düzeyinin yüksek olması) olgunlaşmış olması gerekir; yani, bilimsel sosyalizm silahı ile teçhizatlanmış öncü bir proletarya müfrezesinin var olması, proleter yığının oldukça büyük bir kısmının kendi partisinin komutlarına kulak vermesi ve işçi köylü ittifakının sağlanmış ve bu ittifak üzerinde bütün anti-emperyalist sınıf ve zümreleri kapsayan bir Milli Cephenin kurulmuş olması gerekir. Elbette, bu şartlar yokken hele de şehir ve köy proletaryasının ve emekçilerinin hala önemli bir kısmının baş düşmanları olan emperyalizmin Türkiye’deki uzantısı A.P. iktidarının ya da statükocu muhalefetin peşinden gittiği, şehir ve köy proletaryasının geniş çevrelerinin öz devrimi sosyalist devrimden habersiz olması bir yana, ülkesinin işgal altında olduğunun bile farkında olmadığı bir evrede, proletaryanın fili öncülüğünden bahsetmek, oportünizmin daniskasıdır. Böyle bir tutum, proleter devrimci harekete ihanet ve emperyalizme hizmetten başka bir şey değildir.” (Çayan, 1976, s. 135).

Buna karşılık Boran'ın tutumu, aşamalı bir devrime kati surette gereksinim duymayan "sıçramalı" bir ilerleme sergileme gücüne sahiptir. Boran, bu hususta muhakkak ki olgunlaşmış bir demokratik devrim getirisi olan gereklilikleri yadsımaz. Fakat Boran'a göre 27 Mayıs'ın özgürlükçü anayasası, o dönem için devrimin siyasal ve hukuksal düzeyde sistem içerisinde kalınarak da gerçekleştirilebilmesi için bütün olağan şartları sunmuştur. Öte yandan Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği devrimler bütünü, demokratik devrimin olgunlaşmış siyasal formlarını büyük ölçüde tamamlamıştır. Ne var ki köylüyü topraklandırma gibi pek çok feodal örüntünün izlerinde demokratik devrimin henüz tamamlayamadığı problemler yer alsa da Boran, büyük oranda demokratik devrimin tamamlanmış olduğunu düşünür ve bir aşamaya gereksinim duymaz (Boran, 1970). İkincil olarak Boran, garip gibi görünse de tam olarak bilimsel sosyalizmi temel aldığı için iktidara geldiklerinde tam bir sosyalist düzeni öngörmemektedir. Bilimsel sosyalizm, toplumun somut şartlarına ve tarihsel aşamasına göre bir rota çizmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla Boran, iktidara gelir gelmez yapacakları ilk reformun sosyalist değil burjuva nitelikte bir reform olan toprak reformu olacağını belirtir. Tabi Boran için kendilerinin yapacağı toprak reformu, hiçbir burjuva iktidarının yapacağı türden bir reform olmamakla sosyalizmin sınırlarına girecektir. Buradaki temel vurgu, Türkiye'yi sosyalizme taşıyacak süreçte TİP' in tutumunun (Boran ekseninde) aşamalı değil; fakat işçi sınıfları iktidara taşıyan sistem içerisinde bir devrimin mümkün yollarını kat etmektir (Boran, 1970, s. 79). Nitekim bu noktada keskin bir parlamentarizm karşıtlığı söz konusu değildir, parlamentarizmi kullanarak işçi sınıfının sınıfsal özünü ve emek içeriğini kaybetmeksizin iktidara taşıyabilmek esastır.²⁴ Boran'ın Aybar'a eleştirileri de partiyi iktidara taşımaya çalışırken sınıf aidiyetini kaçırıp bir kitle partisine dönüşümü ve bu bağlamda burjuva siyasallığıyla tam uyumu olmuştur. Bu yaklaşımla paralel bir eksende üçüncü soru başlığında Boran, devrimi gerçekleştirecek özne sorusuna "Türk işçi ve emekçi sınıfları sosyalist hareketi yürütecek güçtedir ve onlara bu işte yardım edecek yetenekli Türk sosyalist aydınlar da vardır." diyerek çok açık bir yanıt verir. Boran, o günkü koşullarda bir buçuk milyonluk bir işçi sınıfının varlığından söz etmektedir (Boran, 1970, s. 160-161). Dikkati çekmek gerekir ki Boran, öncü özne olarak işçi sınıfının ontolojisini vurgulamakta, aydınlara ise tâli bir görev biçmekte ve rollerini işçi sınıfına her tür yardım ile sınırlamaktadır. Bu vurgu, aşamalı devrim tezine ve Yön çizgisine karşıt tutumun kristalize olduğu nokta olarak belirlenebilir. Bununla beraber Boran, milletlerarası yürütülecek bir işçi sınıfı hareketine de karşı çıkmaktadır. Sınıf düzeyinde olsa da hiçbir ulus aşırı

²⁴ Bu bağlamda Boran'ın, Leninci bir kavrayış geliştirdiği görülebilir.

birlikteliğin bağımsızlık ve eşitlik esası üzerinden sorunsuz yürütülebileceğine inanmamaktadır. Altı çizilen bu son nokta da Boran için “millilik” ile uyumlu bir devrimci yöntem bilimin görünümü olarak ortaya çıkmaktadır (1970, s. 161).

Esasen parti içerisindeki MDD hizbine değin Yön’ün sosyalizmi bir işçi sınıfı ideolojisi ve iktisadi kalkınma programı olarak algılayışı yer almaktadır. Yön bir çeşit aydın sosyalizmi olarak adlandırılabilir. Bu eğilime göre İttihatçılığı andıran bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmek, dışarıdan bir etkiyle gerçekleştirilebilir yöntemi uygulamak esastır. Genç ve cılız bir parti olarak TİP henüz bu aşamada Boran’ın teorik çalışmaları, Aybar’ın Yön aydınlarıyla geliştirdiği kişisel yakınlıklar temelinde etkili bir mücadele sergilemiştir. Mücadele alanları genel itibarıyla aydınlar, sınıflar, devlet, sosyalizme varacak iktidar stratejisi ve Kemalizm olarak ortaya çıkar (Atılğan, 2007a, s. 268).

Aydınlar hususunda Yön dergisi, aydınları sınıfa aşkın bir özne olarak kurmaktadır. Bu yaklaşıma göre sosyalizm, aydın tabakanın etkin eylemi ile mümkün olabilir. İdeolojik propaganda altındaki “madun” halka işçi sınıfı ideolojisini işlemek hem uzun hem verimsiz bir işlemdir. Yukardan aşağıya bir toplumsal değişim formülasyonu geliştiren Yön dergisi çevresi, değişimin manivelası olarak da sınıfa özerk, ondan bağımsız aydınları görmektedir. Boran ise aydınların bir sınıfla organik bağı olmaksızın, yüzergezer²⁵ bir yapıda olmadıklarını belirtmektedir. Aydın, her zaman bir sınıfla ilişki içerisinde konumlanmış Gramsci’ci bir terminolojide anlamlandırılır. Avcıoğlu ise sosyalizmin, işçi sınıfı hareketine doğrudan referans yapması gereken bir praksis düşünümü olarak algılanamayacağını, zaten hakim sınıfların demirperdesinin, tabii sınıflar üzerinden kalkmasının koşullarının oluşmasındaki zorlukları, “Saint-Germain kahvelerinde görülen soyut bir işçi hayranlığı”nın anlamsızlığını vurgulamaktadır (Avcıoğlu, 1966, s. 3).

Sınıflar hususunda da Yön, Boran’ın işçi sınıfı ile sosyalizm arasındaki ayrılmaz bağı yadsımakta, onu Kemalizm’den yola çıkarak kurmaktadır. Kadro hareketindeki Şevket Süreyya Aydemir’den tekrar neşet eden fikrîsel dizgeleriyle Yön aydınları üzerinde iki ayrı analiz yürütülmektedir. Yön, ya Kemalizm arkasında Marksizm-Leninizmi örtülü biçimde “Atatürk Devrimciliği” ile modüle ederek uygulamaya geçiriyor, ya da Marksizm-Leninizm fenomeninin ardında yatan hakikatte Kemalist burjuva siyasasını hayata geçiriyordu. İkisinden birinin sahteliği, diğerinin sahilliğini içeren dikotomik ikilik şeklinde beliriyordu. Ayrıca Doğan Avcıoğlu’na oldukça hayran öğrenci lideri Gezmiş’in “Sol Kemalizm” olarak adlandırdığı yaklaşım “Marksist

²⁵ Yüzergezer aydınlar için bkz.

Yetiş, M. (2008). Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model. *Praksis*, (8), 63-78.

Kemalizm” biçiminde eklektik bir dünya görüşü olarak yer ediniyordu (Atılgan, 2008, s. 54-55).

Esasen TİP, mücadelesinde Yöncü aydınlara galebe çalmayı başarmıştır. Fakat 1964 yılı TİP içerisindeki Yöncülüğün yapılanma süreçlerini hızla katettiği, dolayısıyla MDD-SD tartışmasının süratlendiği bir tarihselliği simgelemektedir. Toparlanacak olunursa MDD-SD tartışmanın dört maddede sıralanacak bir izleği takip ettiği söylenebilir. Özne, tarihsel süreçler, yapılar ve ideolojik “hegemonya ve iktidar yolları”, bahsedilen dört maddeyi oluşturmaktadır. İlk özne sorunsalında MDD çizgisi, olgunlaşmış bir işçi sınıfının ontolojik imkansızlığından söz etmekte, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bakiye kalmış asker-sivil-aydın devrimci özneye, tıpkı Yön gibi bir tür pretoryen-aydın sosyalizmi almaşığına benzer biçimde ruh vermektedir. Oysa Boran, daha önce de belirtildiği üzere potansiyel efektif bir işçi sınıfının devrimci itici güç olarak varlığını mümkün görmektedir. İkinci izleğin tartışma sahası tarihsel süreçler içerisinde demokratik devrimin konumlandırılışı ile ilgilidir. MDD, Batı menşeli bir ideal tip ön varsayarak Cumhuriyet devrimleriyle gerçekleştirilen demokratik devrimler sürecinin tamamlanmamış olduğunu öne sürmektedir. Boran için ise ortak bir demokratik devrim modeli çizilemeyeceği için tarihsel ve toplumsal somut koşulların yapısal dinamiklerine uygun düşecek bir demokratik devrim biçimi tanımlanabilmektedir. Üçüncü izlekte yapılar sorunsalı üretim tarzlarındaki lineer/eşitsiz gelişim yasası üzerinden kristalize olmaktadır. MDD’ci tezler, üretim tarzlarının hepsi birbirini zorunlulukla izlemek durumunda olan tek bir ilerleme biçiminin savunulduğu bir argümantasyon geliştirmektedir. Her ülkede her bir üretim tarzı, şaşmaz biçimde aynı yolu takip etmektedir. Boran ise üretim tarzlarının ve gelişme sisteminin “eşitsiz ve bileşik gelişim yasası” ile sıçramalar gerçekleştirmekte olduğunu, üretim ilişkilerinin özgül formasyonunun böyle bir neticeye yol açtığını öne sürmektedir. Ona göre devrimin demokratik görevleri ve sosyalist içeriği aynı tarihselliklerin ürünüdür. Son olarak tartışmanın dördüncü uğrağı, hegemonya üzerinden biçimlenen tartışmadır. MDD, hiçbir biçimde kitlesel bir sınıf bilinçlenmesinin mümkün olmadığını belirtirken, çareyi ilerici bir güç olarak tanımladığı askeri iktidarda, dışsal bir erk uygulayıcıda bulmaktadır. Boran ise hakim sınıfların ürettiği rızayı, onlar aleyhine geliştirecek sol hegemonik bir ideolojik yapılanmanın temel hedef olması gerektiği yönünde Marksizm içi (Gramsci’nin “rıza”sı ile Lenin’in “parti”si) çözümler geliştirmektedir (Atılgan, 2007a, s. 314). Böylelikle, MDD hattı daha soyut ve yüzeysel bir millilik tercihi yaparken, nispeten kolaycı bir düşünümle devrim(ciliği) “milli özne” olarak koyutladığı ordu ve onun ittifak güçlerine tahvil etmektedir. Boran ise uzun erimli ve organik bir mücadelenin öznesi olabilecek devrimin gerçek sahibi olan işçi sınıfını ön plana çıkarmaktadır.

Öte yandan Boran, Ortodoks Marksizmin evrenselleşmiş şemasını Türkiye bağlamı lehine bozmakta, devrimci süreci ve yöntembilimi yerel ve tarihsel bağlama göre açıklama gayreti göstererek millileştirmektedir.

Bu noktaya değin tüm anlatılanlar, Boran'ın zihinsel etkinliğinin solu biçimlendirişindeki politik dokunuşları olmakla birlikte Yön-Devrim çizgisi ve MDD hareketi ile SD hizipleşmelerine kadar uzanmaktadır. Kemalizmin bu eksende salınan "sol milliyetçi" tutunumu, operasyonel ve işlevsel bir hareket alanını her iki taraf için de sağlayan bir "kutup yıldızı" görevi görmüştür.

4. SONUÇ

Çalışmanın ilk bölümünde milliyetçiliğin teorik serimlenmesindeki tutumlar ve pozisyonlar tartışılarak üç temel bakış açısı tespit edilmiştir. Primordialistler, modernistler ve etno-sembolistler milliyetçilik kavramına farklı çerçevelerden yaklaşarak düşünce geleneğinde tasnifler oluşturan kimi kriterler tahlil etmişlerdir. Bu üç ele alışı yanında milliyetçiliğin etnik ve sivil kavramsallaştırmaları, Doğulu ve Batılı milliyetçilik olarak coğrafi birimlerle işaretlenmiştir. Bu hususta çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu zaman diliminde kurucu öznelerin hangi şablona dahil edilebilir olduğu ile ilgili olarak analiz yürütülmemiş ancak Füsun Üstel'in çalışmalarından faydalanılarak Cumhuriyet'in tarihsel süreçlerde etnik ve sivil biçimleri arasındaki salınma dair sınırlı bir analiz yürütülmüştür.

İkinci bölümde çalışmanın etrafında şekilleneceği tematiğe geçiş yapılarak Türkiye solunun milliyetçilik mefhumu ile dirsek teması, dönemin tarihsel bağlamı ve bilhassa Behice Boran'ın politik ve kuramcı kişiliğinden hareketle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda önce Yön-Devrim çizgisi ve MDD hareketi incelenmiş, uluslaşma ve kapitalizm arasındaki bağlantıdan hareketle demokratik devrimin ve sosyalist devrimin koşullarını arayan sol düşünceler aktarılmıştır. MDD çevresi, özellikle ulus mefhumu ile kapitalist üretim ilişkileri arasındaki bağa dikkat çekerek milliyetçilik teorilerinde Gellner'in yaklaşımlarına yakınsamışlardır. Türkiye bağlamında sosyalizme geçişi de feodalizmden uluslaşma kertesine geçişle aşamalandırmışlardır. Boran ise uluslaşma kertesinin halihazırda tamamlanmışlığı ön varsayarken "Kürt halkı" terimini kullanarak katı bir kültürel/etnik milliyetçiliği yadsır.

Yöntembilimsel açıdan çalışmanın tamamı için uygulanan içerik analizi, elde edilen verilerin sınıflandırılarak çalışmanın sorunsal bağlamında eleştirel yorumlamaya tâbi tutulması ve kuram-pratik arasındaki rezonansın tatbik edilmesi bakımından metodolojik tercihi oluşturmuştur. Bu noktada bölümler arasındaki analitik bağlantı açısından bakıldığında Boran dahil Türkiye solunda milliyetçilik kuramlarına dair özel bir ilginin, milletin önceliği sonralığı,

kadimliği yahut ezel-ebedliği gibi ontolojik-metodolojik merakların yer almadığı, millet ve milliyetçilik mefhumlarının devrim süreci ve devrimci özne bağlamında ilgiye mazhar olduğu söylenebilir. Milliyetçilik gibi daha köktenci aidiyetlerin sınıfı yatay kesen problemler olarak algılanmaktan çok, iyi bir devrimciliğin zaten en hakiki milli duruş olabileceği bir bağlantı görülmektedir. Başka bir ifadeyle sosyalist retorik açısından milliyetçilik, devrimci dönüşümün önünde ya çözülmeyi bekleyen bir sorun (Türkeş'in paramiliter örgütlenmesi) ya da devrimci erekler uğruna işlevselleştirilmesi gereken bir manivela olarak görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın özgün yanı, sol cenahta söz konusu devrimci aktüalite uğruna operasyonelleştirilmiş millilik söylemi ve tutumunun, kuramsal açıdan milliyetçilik literatüründeki sınıflandırmalara ne ölçüde cevap verebildiği sorusuna yanıt vermesidir. Nitekim çalışma boyunca Boran'ın TİP etrafında biçimlenen yaşam öyküsü ve teorik konumlanması, dönemin diğer sol teorik akımlarıyla verdiği mücadelede milliyetçiliğinin tonu ve muhtevası netleştirilmeye çalışılmıştır. Toplumsal yapı araştırmaları ve Sosyalist Devrim Tezi ile sosyolog ve politikacı Boran'a karşın Yön ve MDD hizbinin temel argümanları ve kuramsal tavır alışları genel itibariyle irdelenmiş, millilik nosyonunun bu bağlam içerisindeki anlamlandırılışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan bulgularda, devrimci aktüelliğin içerisinde de Atatürkçülük kapsamında olmak üzere milliyetçiliğin, bir ethos gibi yerleşikleşmiş olduğu görülmektedir. Cumhuriyet devrimlerinin Marksist tarih kavrayışı minvalinde demokratik devrimler silsilesine tekabül ettiği yönündeki argümanlar da Atatürkçü milliyetçiliğin Marksist gelenek içerisinde billurlaştığı "biz bize benzeriz"ci bir sol perspektif oluşturmaktadır. Ne var ki millilik söylemi bu düzeyde oldukça pragmatist kalmış, emperyalizme karşı milli mücadeleye vurgu ve Atatürk devrimlerinin Türkiye'nin ekonomi-politik bağlamı içerisinde Marksist çerpe de işaretlenmesi gibi örnekler, Türkiye solunda milliyetçiliğin, sosyalist devrim mücadelesinde mobilizasyonu mümkün kılan bir aparat olmaktan öteye gidemediğini göstermektedir. Başka bir deyişle, söz konusu tarihsel bağlam dahilinde Türkiye solunda üzerine temaşâ edilecek bir kavram olarak milliyetçiliğin, onun tarihsel gelişiminin ve millet denilen nosyonun "ne"liğine dair özel bir ilginin oluşmadığı görülmektedir. Öte yandan milliyetçiliği sivil formlarıyla özümseyen bir içeriğin Türkiye'de sosyalist paradigmaya dahil olduğu ve emek kavramının yörüngesine yerleştirildiği her iki teorik tutumda da (Boran'lı TİP ve Yön/MDD hattı) az çok görülebilmektedir. Sonuç olarak milliyetçiliğin Türkiye'nin sol spektrumundaki her bir özne ile kurduğu rabita, nihayetinde Kemalist devrimlerin Marksist tarih yazımındaki ilerlemeci şablona ne ölçüde yerleştirilebileceği üzerinden okunabilmektedir. Behice Boran da TİP ekseninde, muarızları olan Yön-MDD hattına karşın daha kendi bağlamına

uygun, organik, daha az indirgemeci, daha az elitist ve milli bir çerçevede devrimci dönüşümün koşullarını aramıştır. Tartışma boyunca görüldüğü üzere, orjinini Atatürkçülükten alan solun mülahazalarında devrimci özü saklı tutulmuş bir “millilik” sorunsalı mütemmim cüz gibi işlemektedir.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada hiçbir maddi destek veya fondan faydalanılmamıştır.

7. YAZAR KATKILARI

TK: Fikir;

TK: Tasarım;

TK: Denetleme;

TK: Kaynakların toplanması ve /veya işlenmesi;

TK: Analiz ve/veya yorum;

TK: Literatür Taraması;

TK: Yazıyı Yazan;

TK: Eleştirel İnceleme.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır. Çalışmada etik kurul kararı gerektiren veri yoktur.

9. KAYNAKÇA

Açıkkaya, S. (2009). *Türkiye’de Sol Akımların Türk Devrimini Algılamaları 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971*. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Alakel, M. (2011). İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar. *Akademik Bakış Dergisi*, 5(9), 1-30.

Altunoğlu, M. (2010). Millet İnşâ: Özcü, Modernist ve Etno-Sembolcü Yaklaşımlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(26), 1-7.

Anderson, B. (2006). *Imagined Communities*. London: Verso Books.

Atılğan, G. (2007a). *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*. İstanbul: Altın Kitap Yayınevi.

- Atılğan, G. (2007b). Behice Boran. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol*, içinde (ss. 436-477). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. (2007b). Yön-Devrim Hareketi. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol*, içinde (ss. 597-647). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. (2008). *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Yayınevi.
- Atılğan, G. (2009). Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 64 (3), 1-25.
- Atsuka, I., Uzelac, G. (2005). *When is The Nation?*, Oxfordshire: Taylor&Francis Group.
- Avcıoğlu, D. (1964). Milliyetçilere Sesleniş. *Yön Dergisi* (78), 3.
- Avcıoğlu, D. (1966). TİP'e Dair. *Yön Dergisi* (168), 3.
- Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye'nin Düzeni İkinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Atatürk (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1963). Türk Sosyalizminin İlkeleri. *Yön Dergisi* (56), 8-10.
- Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Belli, M. (1966). Demokratik Devrim: Kime Karşı, Kiminle Birlikte. *Yön Dergisi* (175), 10-11.
- Belli, M. (1970). *Milli Demokratik Devrim*. Ankara: Aydınlık Yayınları.
- Belli, M. (2000). *İnsanlar Tanıdım Mihri Belli'nin Anıları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (1941). Dünyanın Gidişi. *Yurt ve Dünya*, (11), 263-272.
- Boran, B. (1943a). Sosyal Evrim Meselesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 229-235.
- Boran, B. (1943b). Sosyoloji Anlayışında İkilik. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1 (3), 369-376.
- Boran, B. (1947). Sociology in Retrospect. *American Journal of Sociology*, 52 (4), 312-320.
- Boran, B. (1960). Cemal Gürsel. Akekmekçiöğlü & T. Yıldırım (Ed) *Behice Boran'ın Mektupları-II* içinde (ss. 144-149). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boran, B. (1969). Azıtan Sağ Karşısında Dağınık Sol. *Emek Dergisi* (7), 2-3.
- Boran, B. (1970). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Boran, B. (1971). Son Gelişmelerin Anlamı ve Partimizin Tutumu: 12 Mart Muhtırasından Yarına. *Parti Gazetesi* (5), 1-4.
- Boran, B. (1987). 60. Yılda Ekim Devrimi ve Türkiye. *Gün Dergisi* (33), 31-32.
- Boran, B. (1992). *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Cornay, M. (2014). Devlet ve Siyaset Teorisi. Çev: Simten Coşar, Mehmet Yetiş, Aykut Örküp, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çayan, M. (1970). Sağ Sapma Devrimci Pratik ve Teori. *Aydınlık Sosyalist Dergi* (15), 188-222.
- Çayan, M. (1976). *Bütün Yazıları*. İstanbul: Boran Yayınevi.
- Çayan, M. (1979). *Bütün Yazılar*. İstanbul: Devrimci Sol Yayınları.
- Çelik, M. (2019). *Pertev Naili Boratav: Bir Akademisyen ve Düşünce Adamı*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Dawisha, A. (2002). Nation and Nationalism: Historical Antecedents to Contemporary Debates. *International Studies Review* 4(1), 3-22.
- Demir, C. K. (2017). *Sebeplerinden Mücadele Yöntemlerine Etnik Ayrımcılık Terörizm: PIRA, ETA, PKK*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. Çev: Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev: Büşra Ersanlı & Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gevrek, M. A. (1998). Yurt ve Dünya / 1941-1944: 1940'ların "solunun" Ankara Çevresi. *Toplum ve Bilim Dergisi* (78), 255-273.
- Güzel, Süleyman Ç. (2021). Sosyalist Devrimden Önce "Zorunlu Uğrak": Milli Demokratik Devrim Hareketinin Aşamalı Devrim Stratejisinde Kemalizm ve Ordu. *Alternatif Politika* 13(2), 472-497.
- Hobsbawn, E. (2006). *Geleneğin İcadı*. Çev: Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawn, E. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- "Janus". 7 Kasım 2021 tarihinde <https://en.wikipedia.org/wiki/Janus> adresinden erişildi.
- Karsan, G. (2007). Türkiye'de Marksist Sol Popülizm-Milliyetçilik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26(2), 39-59.
- Karpat, K. (1966). The Turkish Left. *Journal of Contemporary History* 2(1), 169-186.
- Kaya, R. (2013). Sunuş. T. Akekmekçioğlu & T. Yıldırım (Ed) *Behice Boran'ın Mektupları-1* içinde (ss. vii-xii). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2011). *Komünist Manifesto*. Ankara: Sol Yayınları.
- Mumcu, U. (1993). *Bir Uzun Yürüyüş*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Nesin, A. (1970). Kemalist Devrim İdeolojisi ve Bu Kuşağın Trajedisi. *Ant Dergisi* (171).
- Ortaylı, İ. (2016). *Türklerin Tarihi 2*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özkırmı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Perinçek, D. (1977). *Kemalist Devrim*. İstanbul: Aydınlık Yayınları.

- Polat, E. G. (2010). *Anayasal Vatandaşlık*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Poulantzas, N. (1980). *Faşizm ve Diktatörlük*. Çev: Ahmet İnsel, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir?*, Çev: Gökçe Yavaş, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Schmidt, A. J. (1997). *The Manage of Multiculturalism*. USA: Praeger Publishers.
- Selçuk, İ. (1966). Maymunluğa Son Vermeli. *Yön Dergisi* (185), s. 3.
- Selçuk, S. S. (2012). Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (3), 117-135.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*. Çev: Bahadır Sina Şeker, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D.(2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev: Sonay Bayramoğlu & Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi.
- Stanley, A. (2002). *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Şanlı, S. A. (2020). Kuramdan Eyleme Akademiden Aktif Siyasete: Behice Boran'ın Aydın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 19-38.
- Şener, M. (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tekeli, İ. (2011). Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam. *Sosyoloji Dergisi Sayısı*, (23-24), 1-45.
- Tuncay, M. (1992). *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Türkiye İşçi Partisi (1975). *Demokrasi Bildirgesi*. Ankara: Çığ Yayıncılık.
- Uslu, A. (2019). İbrahim Kaypakkaya ve Proleter Devrimin Güncelliği. G. Atılğan (Der.) *Mühürler: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler* içinde (ss. 459-496). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Üstel, F. (2002). Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.) *Milliyetçilik* içinde (ss. 275-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetiş, M. (2008). Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model. *Praksis*, (8), 63-78.